

ERDÉLYI MÚZEUM

X. kötet.

1893.

III. füzet.

Az erdélyi fejedelemség politikájának vezéreszméi.¹⁾

„Nemzetek lesznek, nemzetek vesznek,“ országok keletkeznek és országok enyésznek el, nagy, világraszóló események hatása alatt.

Az örök természet átalakító munkája szünetlenül működik a népek életében is. A világ-történelem nem egyéb, mint a népek életének, fejlődésének és átalakulásainak általános természetrajza.

Ha nemzetek és országok keletkezését s elenyészését, átalakulásait akarjuk vizsgálni, nem szükséges nekünk az ó-kori népek történetében, vagy a népvándorlás országokat elborító hullámveréseiben keresni példákat; nem még a modern európai nemzetek s államok történetében sem. A mulandóság és változandóság, az átalakulás örök törvényeinek kutatására elég példát nyújt nekünk saját országunk és nemzetünk ezeréves története. Itt van pl. szemünk előtt egy tanulságos példa: a középkorban világhatalommá nőtt s az új-kor elején a bukás szélére jutott Magyarország romjaiból kiemelkedő Erdélyország alakulása, külön államélete s másfélszáz év múltán annak elenyészése.

Valamiként a nagy természetben hasonló okok hasonló következményeket szülnek: a népek életének és történetének is megvan a maga logikája.

Az erdélyi fejedelemség is valamiként a török magyarországi hódításai, Budavár elfoglalása következtében keletkezett: ugyanazon okok megszűnése, az anyaország és fővárosa visszafoglalása következtében enyészett újra el. Közbeeső történetének egyes szakaszait is a keresztyénség és ozmánság százados harcainak hullámlázása alakítja s az a sajátos földrajzi és politikai helyzet e világ-

¹⁾ „Erdély és Mihály havaseli vajda“ cz. sajtó alatt lévő munkának bevezető fejezete.

küzdelem határvonalán, a mely Erdély történeti szereplését mintegy logikai kényszerűséggel meghatározta.

Mióta a magyar nemzet a Kárpátok köríve között államot alkotott s azt az európai keresztyén népesalád tagjává tette: Magyarország volt a nyugati civilisatio s a keresztyénség keleti határörvidéke s Erdély annak legszélsőbb védőbástyája.

S ez a földrajzi fekvés és néprajzi helyzet nevezetes világtörténeti hivatást, igazi cultur-missiot juttatott nekünk osztályrészüil.

Nemcsak magunkért, de századokon keresztül harczolnunk kellett az európai civilisatio s a keresztyénség védelméért, mint annak előőrsei.

S midőn szent István birodalma a hosszas küzdelemben kimerülve alapjában megrendült s önállóságát veszttette: a külön állammá alakult Erdélyre várt az a hivatás, hogy menedékhelyéül, fellegráráül szolgáljon a magyar állameszmének, a magyar alkotmány, a politikai és vallás-szabadság, a magyar nemzeti traditiók, a magyar faj nemzeti egyénisége fentartásának és fejlesztésének.

Ennek a magasztos hivatásnak méltó betöltése kölcsönöz az erdélyi fejedelemségnek vezérszerepet hazánk XVI.—XVII. századi történetében.

Midőn a mohácsi vész után a dúló török hadak az ország nyugati részét s a Duna Tisza közét elpusztítják: Erdély s a reá támaszkodó Tisza-vidék ragadja magához a vezérlő szerepet. Ez választ a Cselepatakba fult király helyett új királyt az országnak az erdélyi vajda, Szapolyai János személyében, s kifart mellette mindvégig az ellen-királylyal Habsburgi Ferdinánddal szemben is, a ki a női ágon való örökösödés s szerződés alapján igényli s követeli, de szintén csak választás (az ország nyugati részének csatlakozása) által nyerheti el a magyar királyságot.

Ebben a politikai küzdelemben a szabad királyválasztás elve s az 1505-iki törvényen alapuló nemzeti királyság létesítése alkotja Erdélynek s Magyarország keleti részének politikai vezéreszméjét.

Ezekhez az eszmékhez való hűséges ragaszkodást Szapolyai János halála után átörökítik családjára Izabella özvegy királynéra s fiára János Zsigmondra, mint „választott magyar király“-ra is, a kikkel szemben a Habsburg-ház Erdély megnyerésére irányzott minden kísérlete előbb-utóbb hajótörést szenved.

A magyar nemzet politikai függetlenségének és a nemzeti királyságnak eszméjéből származik a külön erdélyi fejedelemség, miután Magyarország egyesítését a versengő felek valamelyike alatt a török hódítás lehetetlenné tette.

Miután a török Budavárát, az ország fővárosát 1541-ben elfoglalta: a Szapolyaiak nemzeti dynastiája fejedelmi udvarát Erdélybe tette át. És ez korszakot alkotó Magyarország s főkép Erdély történetében.

Ettől fogva Gyulafehérvár lett a magyar nemzeti törekvések igazi központja s az erdélyi fejedelmi udvar lett letéteményese a magyar nemzeti eszmények, az alkotmányos élet, a magyar cultura és nyelv ápolásának. Itt találtak menedékhelyet azok a hazafiak is, a kik a török és német elől menekülve egy szabad magyar hazában akartak élni s a haza megmentésén munkálkodni.

Mert az anyaország szét volt dűlva, fel volt darabolva s a török és német versengett hírasáért. Magyarország nyugati és északnyugati része a Habsburg-háztól s a német birodalomtól várta az ország megmentését. Ennek az országrésznek fővárosa Pozsony lett volna, Bécsnek mintegy külvárosa, a hol a jelentéktelen országgyűléseket tartották, a hol a pozsonyi kamara székel; de ezt a „királyi terület“-et nem is innen, hanem az ország határán túl Bécsből és Prágából kormányozták.

Az ország közepe, színe-java a XVI. sz. közepétől török járom alatt nyögött. A nagy Szolimán hódító hadjáratai török tartománynyá változtatták a Dunán-túl felét, a Balaton vonaláig; a Duna és Tisza közét fel a nógrádi s gömöri várakig s a Tiszán-túl déli vidékét a Maros (később a Körösök) vonaláig. Így a török hódoltság már a XVI. sz. közepén, mint egy ék metszette ketté Magyarország területét, melynek nyugati része a Habsburg-házi királyok jogara alatt küzd a végelmerülés ellen, a keleti rész az erdélyi fejedelemségre támaszkodva menti meg egy részét az anyaországnak s azzal együtt a magyar államiságnak legalább eszméjét, gondolatát.

A török hódoltság által Erdély el volt vágva az anyaország nyugati részétől. Pozsonynyal, Béccsel és Prágával (az uralkodók székhelyével) nagy kerülő úton, Tokajon, Kassán, Lőcsén, s a Vág és Nyitra völgyén át vezető posta-úton érintkezhetett csak. Így Er-

délynek Magyarországtól különválása nemcsak történelmi és politikai, de egyszersmind földrajzi tényezők követelménye volt.

Ilyen viszonyok között hiábavalók az egyesítésre irányzott törekvések. A viszonyok hatalma, a tények logikája erősebb, mint a diplomaták törekvése.

Pedig a Habsburg-ház minden alkalmat felhasznált, hogy Erdélyt visszacsatolja Magyarország királyi területéhez; de ha sikerült is az egy-egy rövid időre (mint 1551—56 s később 1598—1604 között), megtartani nem tudta s az erdélyi fejedelemség phönixként támad fel újra hamvaiból, hogy történelmi hivatását teljesítse.

Ez a történelmi hivatás a magyar állameszme ápolásában, az ősi alkotmány jogfolytonosságának fentartásában tetőzött. Nem könnyű feladat akkor, midőn egyrészt a török hódítás Magyarország területi épségét bontotta meg, másrészt a német császári s egyszersmind magyar királyi kormány az ország állami életét, alkotmányos jogait megsemmisíteni s a török ellen nyújtott segítség fejében Magyarországot a német birodalomhoz csatolni törekedett.

Magyarországnak államisége s alkotmányos jogai védelmében e másfél százév alatt Erdély volt a hátvéde s válságos időkben hű szövetségese, fegyvertársa.

A Szapolyaiak — legalább névleg — még magyar királyok is voltak s az anyaország egy részét is bírták. Az első igazi erdélyi fejedelem Báthory István karddal vívja ki országa függetlenségét a német befolyás ellen a szent-páli mezőn s lengyel királysága idején a magyarországi hazafiak reátámaszkodnak s benne bizakodnak ősi jogaik megvédésében. Bocskaynak, Bethlennek győzelmes hadjárataik közben a magyar királyságot is felajánlják; I. Rákóczy György felett is ott lebeg a magyar korona. De e fejedelmek a nagyravágyás szerelensége által nem kockáztatják a jogszerű vívmányokat: a magyar királyságot nem fogadják el s hadi sikereik mellett böles önmérsékletük s politikai higgadtságuk által biztosítják a magyar alkotmánynak elismerését a békekötések államjogi szerződéseiben.

Az erdélyi fejedelemség virágzásának tetőfokát a XVII. század derekán érte el, de már a XVI. század második felében hivatásának, politikai vezérelveinek teljes tudatában volt s állami életének alapelvei s külső formái már ekkor kiforrottak. A mit Erdély hagyományos politikájának szoktak nevezni a történetírók, azt nem Bocskay

vagy Bethlen, hanem már a Szapolyaiak s Báthory István állapították meg. Utódaik csak tovább fejlesztették s diadalaik nimbusával koszorúzták meg azt.

Erdély korán felismerte politikai helyzetének követelményeit. Miután Magyarországon az élet-halál küzdelem a török szultán és a magyar királyság között a török javára már eldőlt s maga Ferdinánd is adófizetés által igyekezett békét vásárolni s az anyaország s még inkább Erdély megvédésére képtelennek bizonyult: Erdély elismerte a török fenhatóságot. Politikai kényszerűségből tette, mert a töröknek úgyszólván torkában feküdt, arra, hogy azzal szemben karddal védje meg magát, egymagában gyenge volt s a magyar királyok (egyszersmind német császárok) a kik Magyarországot sem tudták megvédeni, Erdélyre nézve messze levőnek bizonyultak.

Erdély a szultán souverainitásának elfogadása, némi csekély (10—15 ezer forint), sokszor be sem fizetett évi adó kötelezettsége mellett megtartotta úgyszólván teljes politikai függetlenségét; belügyeibe a török rendes viszonyok között nem avatkozott s területét a fejedelemség végső szakáig ellenséges török hadak nem érintették. Erdély nemzetközi helyzetének illetően rendezését többnyire a magyar királyok s államférfiak is méltányolták.¹⁾

Az ország nemzeti fejedelmei alatt, szabadelvű alkotmánya s intézményei, vallásszabadsága mellett, politikai, lelkiismereti, kulturális és gazdasági tekintetben szépen fejlődött s már a XVI. százév közepén Európa egyik legszabadelvűbb országa volt.

Állami intézményei biztosították számára az önkormányzatot. Országgyűlésein maga alkotta törvényeit, fejedelmei alkotmányosan, az államtanácsnak (a „tizenkét tanácsúr“-nak) mintegy ellenőrzése mellett kormányoztak, az ország rendeit alkotó három nemzet jogait

¹⁾ Kemény János írja Önéletírása 147 l.: „Pázmány mondja vala egykor, nála létemben: átkozott ember volna, ki titeket arra készítetne, hogy töröktől elszakadjatok, ellene rugoldozzatok, míg isten az keresztyénségen másképp nem könyörül; mert ti azoknak torkokban laktok. Oda annakokaért adjátok meg az az mivel tartoztok; ide tartsatok csak jó correspondentiát, mert itt keresztyén fejedelemmel van dolgotok, t. i. római császárral, adománytok nem kell; mert noha im látod, édes öcsém, nekünk elégséges hitelünk, tekéntetünk van mostan az mi kegyelmes keresztyén császárnk előtt, de csak addig durál az az német nemzet előtt, míglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik floredni. azontúl mindjárt contemptusba jutván, gallérink alá pökik az német, akár pap, barát, vagy akárki legyen.

s kiváltságait tételes törvények szabályozták. A vallás-szabadság korán (1557.) törvényhozásilag biztosított s bár a reformatio tanai rohamosan terjedtek el minden ágazatában, a nagymérvű vallási eszmehullámzás közepette a türelmetlenségnek távolról sem merülnek fel olyan erős tünetei, mint más országokban. Midőn Németországban az ó-hit és reform hívei öldöklő csatákban irtják egymást; a mívelt francziák a párisi vérnász alatt hajtóvadászatot rendeznek hugenotta honfitársaikra: ugyanakkor Erdélyben a négy „recepta religio“ hívei testvéri szeretetben egyesülve versenyeznek egymással a hazafiságban. Az unitárius János Zsigmondot a katolikus Báthoryak, ezeket a református fejedelmek váltják fel a fejedelmi trónon; de vallásüldözéstől s erőszakos hittérítéstől mindegyik tartózkodik. Azt tartották, a mit Báthory István, hogy a lelkiismeretek felett való uralkodást az úristen magának tartotta fenn.

Pedig a vallás kérdése, a mi a kedélyeket annyira foglalkoztatta európaszerte, Erdélyben is belejátszott a politikába s főkép a 30 éves háború folyamán ez irányította az ország külügyi politikáját s ez terelte Erdélyt a protestáns államok szövetségébe.

A szövetségekötéseknek, mint manapság is, nagy szerepe van a nemzetek életében. Kétszeresen fontos az olyan kis országra nézve, a milyen Erdély volt s az ő helyzetében, két világhatalomnak versengése tárgyát képezvén. S államférfiaik erre nagy gondot fordítottak s mondhatjuk, hogy kiválóbb fejedelmek kitűnő diplomataik voltak.

Erdélynek legtermészetesebb szövetségese volt mindig a magyarországi hazafi-párt. A nemzeti érdekek és érzelmek közösségének ápolására hathatós összekötő kapcsúl szolgáltak az Erdélyhez tartozó „magyarországi részek“ Lugostól Váradon át Husztváráig, olykor Debreczenen, Tokajon át Kassáig. A Szapolyaiak szerezték meg a török védnökséget, s a lengyelekkel való összeköttetést is.

A Báthoryak fejedelemsége Erdély hagyományos politikájának még szélesebb, úgyszólván nemzetközi alapot teremtett s egy keleti állam-szövetség alkotására vezetett, Erdély, Lengyelország s később Moldva és Oláhország között is.

Báthory István lengyel királyságának, a közös uralkodó által létesült personalis unionak természetes következménye volt a védés daczszövetség Erdély és Lengyelország között, melyet a Tisza-vidéki magyarság is hathatósan támogatott.

Ez a szövetség aratott oly fényes diadalt 1579—81-ben az oroszok felett s erre támaszkodva készítette elő Báthory István az európai fejedelmekkel kötendő „szent szövetség“-et, melynek célja a török Európából kiűzése leendett.

A nagy király váratlan halálával a nagyszabású terv is dugába dőlt. Midőn egy évtized múlva ugyanazt olyan epigonok, mint a Rudolf császárral szövetkezett Báthory Zsigmond s vazallusa Mihály havaseli vajda kísérelték meg — kudarczczal végződött s a szerencsétlen Erdélyre a hűtlen szövetséges és esküszegő hűbéres Mihály vajda betörését s Básta császári generalis átkos emlékü katonai kormányát zúdította.

A bukás örvényébe sodort erdélyi fejedelemséget a régi hagyományos politikához, a török védnökséghez való visszatérés mentette meg. Mert behizonyúlt a 15 éves török háború alatt, hogy a török hatalom még nem gyöngült meg annyira, hogy a magyarországi hódoltságot megoltalmazni ne bírná; másrészről az, hogy a német szövetségben bízni nem lehet, mert az országot megvédeni gyenge, de a nemzet jogai csorbítására mindig kész. S Bocskay midőn fegyvert fog e törekvés ellen, kettős cél lebeg előtte: a magyar nemzet ősi jogainak visszavívása s ennek biztosítására az erdélyi fejedelemség restaurálása. Ezt sanctionálja a bécsi békekötés (1606.)

Egy emberöltő múlva ugyanezen cél lebeg Bethlen Gábor előtt, midőn a 30 éves nagy világháborúban a protestáns államok szövetségébe lép s a kis Erdély nyomatékos sulyát döntőleg veti mérlegbe háromszoros támadásával. A nikolsburgi béke (1621.) Erdélyt területileg is tetemesen növeli s kiterjeszti Bethlen fejedelemsége határait egészen Kassáig.

Bethlen halála után a béke értelmében az északkeleti vármegyét vissza kellett bocsátani; de a befolyást az által biztosította Erdély továbbra is magának, hogy Rákóczy Györggyel azt a magyar dynasta családot emelte trónjára, a melynek birtoka Erdélytől Lengyelorszáig öt vármegyén keresztül húzódott el. S hogy az öreg Rákóczy György mennyire felismerte Erdély történeti hivatását s követte elődje nyomdokait: azt a linczi békekötés eléggé tanúsítja. S ő nemcsak az európai protestáns államok szövetségében tartotta meg Erdélyt, de egy keleti állam-szövetséget is létesített, kiterjesztvén

Erdély befolyását a két oláh vajdaságra, s azon túl a függetlenségre vágyó kozákságra s a lengyel dissidensekre.

E szövetség erejében való elbizakodás vitte belé II. Rákóczy Györgyöt a lengyel királyság elnyeréseért megindított szerencsétlen engyelországi hadjáratba, a mely egy csúfos kudarczczal, a tatár rabsággal s a török invasioval fejezte be Erdély aranykorát (1657.)

De azért a fejedelemség utolsó korszaka sem volt hűtlen és sivár a nemzeti traditiók ápolásában. A magyarországi bujdosók az 1670-es évek folyamán Erdély védő szárnyai alatt találnak menhelyet, oltalmat és fegyveres segítséget. Mígnem Budavára visszafoglalása s a török Magyarországból kiveretése megszüntette Erdély külön állásának indító okát s a nemzeti fejedelemség beolvadt ismét az új életre ébredt magyar királyságba.

E beolvasztást a fejedelemség másfél százados fennállása alatt több ízben kísérlette meg a bécsi kormány. A legerőszakosabb volt az, midőn Mihály havaseli vajda, a Báthoryak hűségét esküdött vazallusa hátulról, mintegy orozva támadja meg Erdélyt s rövid időre sikerül is csellel leigáznia.

Ennek a történetét kívánja „Erdély és Mihály havaseli vajda“ cz. munkám, ez általános áttekintés után, elbeszélni.

SZÁDECZKY LAJOS DR.

Katona József írta-e a „Tündér Almát“?

Legnagyobb drámaírónk irodalmi hagyatékában, mely halála után több egy félszázadnál került a nyilvánosság elé, egy „tündéries vígjáték“ is maradt reánk ily czímen: „*A Tündér Alma, vagy Nadir és Nadin boszorkányos története*“ 3 felvonásban.¹⁾ A *Rózsa* című és vele egy időben kiadott vígjátéka emlékét legalább Dérynének nagy szeretetreméltósággal megírt naplója tartotta fön, míg a *Tündér Almát*, mint Katona munkáját még a címe után sem ismerte irodalmunk Kiadója szerint „valószínűleg vagy idegen darab vagy valami kelet tündérrege átdolgozása“. Ez a fölfedezés annál érdekesebbnek látszott, mivel Katona drámaírói pályáját egy egészen új oldaláról mutatta be. Addig mit sem tudtunk arról, hogy a vígjátékon, drámán és tragédián kívül, az énekes vígjátékot, az úgynevezett „víg operát“ is művelte volna és íme, a feledékenység homályából kiragadott *Tündér Almája* azzal kecsegtetett, hogy Katonát az első magyar, zenésített vígjátékok szerzőinek sorába is föl kell vennünk. Meséjének címe rokonságot sejtetett Argyrus királyfi és Tündérszép Ilona történetével, de elég volt az első jeleneteket elolvasni, hogy tisztában legyünk azzal, hogy e „babonás vígjáték“ nem az ismert népmesének magyar színe alkalmazása, hanem egy ennél sokkalta laposabb történet dramatizálása.

A „*Rózsa*“ című vígjátékot — mint azt megjelenésekor írtuk — becsben meg sem közelíti, mégis örömmel fogadtuk, mint egy oly fölfedezést, mely ha mindjárt átdolgozás vagy fordítás volna is, de mint Katona tollából eredő dolgozat, legalább irodalmi ereklje számba mehet.

Egy dolog kétségtelennek látszott előttünk: hogy nem eredeti munkával állunk szemben, mert meséjének semmi népies nyomát nem találhattuk népköltészetünkben. Fordításnak vagy átdolgozásnak hittük

¹⁾ *Katona József* családja, élete és ismeretlen munkái. Ismerteti Miletz János tanár. Budapest, 1886. 8 r. 314 lap. V. ö. 151—203 lap.

mi is, a minthogy Katona első drámáit majd mind ilyenekül ismertük, de főleg azért, mivel az e fajta keleti tárgyú, tündéries vígjátékok, az ő elátkozott király-kisasszonyaikkal, szerelemtől áradó hercegeikkel, mókázó szolgálkával, meg a hozzájuk tartozó egész tündérsereggel (a vígjátéki valószínűtlenségek eme fürge bajnokaival) nagyon divatban voltak a múlt század végén és a jelen évszázad első tizedeiben. A kész anyag után csak nyúlni kellett, egy kis rövidítés, majd megtoldás segélyével együtt volt az új, és a színpadi mindennapi szükségét kielégítő színdarab.

A kiadó műlasztását helyre pótolandó, a szerzőség kérdését akaruk tisztába hozni.

Az első rokontárgyú drámára 1787-ből csakhamar ráakadtam. Ezt az énekes játékot ily címen: *Nadir le dormeur éveillé*, Párisban akarták színre hozni, de az operaház raktárának leégése miatt a terv dugába dőlt. A két tárgy közötti különbség azonnal szembe szökött, mert míg a *Tündér Alma* fölébresztett hőse Nadin, addig a francia darabban ez a szerep Nadirnak jutott. Az eredeti szöveget nem szerezhethvén meg, lemondtam a két szöveg rokonsága kimutathatásának még a reményéről is.

Haësdonc operája szövege e század elejéről (1807), a főszemély nevének egyezése mellett, már a magyarázó címben: *Nadir ou l'orphelin d'Afrique*, világosan mutatta a kettő közti különbséget, *Romagnesi* operájának (*Nadir e Selim*) a szövege azért nem érdekelt, mert ez 1822-ből való volt, midőn Katona lemondott a drámaírásról, s nem látszott valószínűnek, hogy Bánk-bán-ja után olyasminek a megírására vállalkozzék, mint a *Tündér Alma*.

A *Tündér Alma* keletkezésének idejét volt okunk 1812 körül keresni, mert a német színház megnyitása után maga Kulcsár István is az énekes játékokra kívánt súlyt fektetni, hogy közönséget csaljanak el a német Thalia fényes templomától, de meg a múzeumi levéltár adatai szerint ezen időtájban Mátray Gábor zenét írt valami *Tündér Alma* című opera-szöveghez, s így nem látszott lehetetlenségnek, hogy Katona készíthette ezt a tündéries vígjátékot, miután hátrahagyott műveinek kiadója szerint a kézirat Katona keze vonását mutatja „nagy gonddal, csinosan írva“, a miből azt következtette, „hogy gyaníthatólag pályázati beadvány akart lenni vagy talán volt is“.

Ezt a magyarázatot nem tartottuk elfogadhatónak, mert tudomásunk szerint Katona életében, énekes vígjátékokra nálunk sehol nem hir-

dettek pályázatot. Ezen fölül az eredetiség kérdése tisztázása megkívánta az előre tekintő óvatosságot, midőn tudvalevőleg a *Jolántha jeruzs. kir.* című dráma is Katona kéziratában őriztetik a Nemzeti Színház könyvtárában, holott az 1811-ik évi Színházi Almanach szerint ezt a drámát nem Katona — hanem Murányi Zsigmond készítette!

Katona egyénisége megérdemli, hogy az utókor kegyelettel tekintsen minden legesekélyebb dolgára is, de épp ezért kötelességünk, hogy ha már egy más darabjánál kétségessé vált a szerzősége, egy újonnan előkerült — s eddig még czíme után sem ismert — darabjánál, lelkiismeretes körültekintéssel törekedjünk megállapítani, valjon minden kétségen fölül áll-e a szerzőség kérdése?

Hat éve múlt, hogy műve megjelent. Első ismertetői fordításnak gyanították, a nélkül, hogy az eredetit kutatták volna; a szerzőség kérdését nem is bolygatták, úgy hogy mind e mái napig hinnünk kellett, hogy volt idő, midőn Bánk-bán íróját ily haszontalanság összehatólására is kényszeríté a napi szükség. E hat év alatt nem mulasztottam el egy alkalmat sem, hogy a hány babonás vígjáték csak a kezembe került, össze ne hasonlítottam volna a Tündér Almával — de mind hasztalan. Lemondtam még a reményről is, hogy azt az eredeti idegen művet megtaláljam, a melyből Katona valószínűleg dolgozhatott. Pedig minél többször olvastam át a Tündér Almát, ez összehasonlítások alkalmával annál erősebbé vált bennem az a meggyőződés, hogy itt hihetőleg egy oly művel állunk szemben, melynél maga Katona óhajthatta a legjobban, hogy az mint kézirat, feledékenységbe merüljön. Ez volt egyetlen darabja, mely 1814-ig előadásra nem került, és még a czíme után sem ismerték, s így egy okkal több kínálkozott eltitkolására. Hogy ránk maradt, ez tisztán a véletlenség művének látszott, mert korai, váratlan halála megakadályozhatta őt megsemmisítésében.

S íme! Astromond a bűvös-bájós tündér megkönyörült rajtam, és kárpótlásul azon szenvedésekért, melyeket az elolvasott „babonás vígjátékok“ labirintusában szenvednem kellett, kezembe adta a kulcsot, melynek segítségével megnyitlak előttem az elétkozott vár kapui.

Egy régi színlapot tartott elém (1804-ből) és a következő sorokra irányozta figyelmemet: „Ernyi szállásán találtatnak a *Csörgő Sapka*, az *Arany Idő* és a *Tündér Alma* nevezetű énekes játékok.“

Hogyan, tehát 1804-ben ismert már a magyar színpad egy *Tündér Alma* című énekes játékot? Kétségtelennek látszott előttem, hogy

fölfedeztem Katona darabjának első földolgozását. A jelentéktelen, de nyomra vezető száraz útalás elég volt, hogy megkezdjem az elhagyott munkát, s most már biztosra vegyem fáradozásom sikerét.

Nem mulaszthatom el ez alkalommal, hogy régi színlapjaink jelentőségéről meg ne emlékezzem, miután irodalom-történeti kutatóink kegyeletlen könnyel tekintették eddig őket. Mintha az a régi vidéki színészet oly kevés jelentőséggel bírna, mint (csekély kivétellel) a máj; mintha megfakult, porlepte, elrongyolott, közkönyvtárainkban is rendszerint hányt-vetett színlapjaikról csak a nagyhangu reklám buta ábrázatja vigyorogna felénk, s nem a tiszta szándék, a nemes célókért küzdés szerény arczulatja; mintha színészet és színlapjaik egyaránt méltók volnának arra, hogy a szégyenkezés arczpirító érzetével igyekezzünk rólok megfélekezni, nehogy a mai dicsőség ragyogó pompáját megzavarja -- tisztos szerénységök!

Ezekben a színlapokban egy közel múlt kor történetének megbecsülhetetlen adatait bírjuk. Irodalom- és műveltség-történeti szempontból annál becsesebbek, mert oly korból valók, midőn a nyilvános élet közegei, a hírlapok, kevés följegyezni valót találtak közállapotaikról, midőn a kor belső életének történetéről, csupán íróinknak egymás közt váltott (csekély számu) leveleiből értesülünk.

Az általam most tárgyalt — irodalom-történetileg oly fontos kérdésnél — az első nyomra egy régi színlap vezetett: egyetlen példánya egy nagy gyűjteménynek, melyről eddigelé, *egy emberöltőn át csupán egy* hírlapi cikk emlékezett meg!

De hogy tárgyamra visszatérjek: az 1804 évi színlap idézett „Jelentését“ eleintén káprázatnak véltem — annyira beleéltem magamat az utolsó pillanatban megsemmisülni szokott remények és óhajok tündéries összevisszaságába, hogy azt hittem, Periferimiroforus velem is csalfa játékát űzi; az egész csupán képzelet, s a tömkelegből kijutni még sokáig nem fogok.

De nem úgy történt! Sőt fáradozásaimnak várakozáson felüli jutalmát nyertem el. Minden kétséget kizárólag tisztáznom sikerült a Tündér Alma szerzősége és eredetisége, hat év óta nyílt, nyugtalanító kérdését.

Kezdetben azt hittem, hogy a megszerzett énekes játék csupán alapjául szolgált a Katona-féle hagyatékknak, de csakhamar kitűnt, hogy ezt az ereklje gyanánt 1886-ban kiadott tündéries vígjátékot *már*

1803-ban nyomtatva árútták Kolozsvárott — tehát oly időben, midőn Katona legfeljebb 11 esztendőös volt és lelkét tündéries vígjátékok írása helyett hihetőleg dajkája tündérmeséi foglalkoztatták.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárából megszerzett munka teljes czíme ez:

A

TÜNDÉR ALMA,

vagy

NADIR és NADINE

Babonás énekes játék 3 felvonásban.

Szerzette

Ernyi Mihály,

a magyar Jádzó Társaság tagja.

Kolozsvárt, Nyomt. a reform. Koll. Betűivel 1803. (8 r. 72 l.)

A két szöveg lelkiismeretes összehasonlítása után a következő eredményre jutottam: hogy a Katona Józsefnek tulajdonított és 1886-ban kiadott *Tündér Alma*t Ernyi Mihály erdélyi színész írta 1802-ben és e munka 1803-ban került ki Kolozsvárt a sajtó alól. *A Katona és Ernyi szövege közt nincs más eltérés, mint a mi a leíró gondatlanságából vagy figyelmetlenségéből maradhatott ki, egyébként szóról-szóra ugyanaz s csupán a helyesírásban tér el.*

Miután szándékos félrevezetésről nem lehet szó, e munka kiadóját nem vádolhatom lelkiismeretlenséggel — de ez a föltűnő eset figyelmeztetésül szolgáljon, hogy egy munka eredetisége és szerzősége kimutatásánál, a szigorú és csakis a kétségtelenül hiteles adatok előtt meghajló óvatos kételkedés többet ér, mint a túlságig menő jóhiszeműség, mely ismeretlen adatokkal akar föltűnést kelteni, mielőtt számot vetett volna azzal a gondolattal, hogy még a szándéktalan félrevezetés is rosszakaratú magyarázókra találhat.

BAYER JÓZSEF.

A magyar Faust.

Az egyetemes irodalom-történetnek alig ha van érdekesebb s épen ezért többször és több oldalról fejtegetett tárgya, mint Faust. És ezt bizonyosan a Faust történetében mutatkozó általánosan emberi vonás okozza; ez teszi e tárgyat különböző korszakokban s különböző nemzetek előtt érdekessé.

De már magának a tárgynak rendkívüli terjedelme: az az óriási száma a kisebb-nagyobb műveknek, melyeket Faustról és különböző feldolgozásáról, a monda keletkezéséről és a hőséhez hasonló más alakokról írtak, múlhatatlanul szükségessé teszi, hogy a tárgy egy részére vonatkozólag a vizsgálódásról lemondjak s olyan czélokat tűzzek magam elé, melyeket (sok tekintetben hiányos) eszközeimmel megvalósíthatok. Célomúl tehát ez alkalommal azt tűztem, hogy röviden szólván a német népkönyv Faustjáról, főképen ennek két magyar fordítását, illetőleg átdolgozását, különösen pedig az úgynevezett „magyar Faust“-ról, vagyis Hatvani István debreczeni professorról, szóló népmondát tárgyaljam.

I.

Legrégibb irodalmi mű Faustról a német irodalomban a Frankfurtban, Spies J.-nél megjelent népkönyv: „Historia von D. Johann Fausten, dem weitbeschreyten Zauberer unnd Schwartzkünstler“ stb.

Hogy ilyen bűvös dolgokat mint a milyeneket itt Faust tesz, vizznek végbe előtte mások is, Grimm Herman „Die Entstehung des Volksbuches vom Dr. Faust“ (Fünfzehn Essays, III. Folge). cz. értekezésében, Heinrich Gusztáv Fauszt-tanulmányaiban stb. látható. De ezek tárgyalása, egyes bűvészkedéseinek régibb bűbájások tetteivel

való összevetése a Faust-monda eredetének nagy kérdéséhez vezetne, melybe pedig nem bocsátkozhatom. Szükségesebb czélmra az említett legrégebb népkönyv tartalmának ismerete, melyet röviden a Kürschner-féle „Deutsche National-Litteratur“ 25-dik kötete (Volksbücher des 16. Jahrhunderts) nyomán közlök, megtartva — a későbbi könyvebb eligazodhatás kedvéért — az elbeszéléseknek itt zárjelben levő számait is.

1. *Rodban* Weimar mellett születik. Szülei szegény, de istenfélő emberek. Van egy gazdag nagybátyja; ez taníttatja Wittembergben theológiára. Szép elmetehetsége lévén, jól tanul; de a theológiához nincs kedve. Ezért, bár a theologia tudora lesz, nagyravágyása, több-több tudás utáni törekvése a bűvös tudományok felé vonzza s ilyen érzésű társakat találva, mind inkább eltér a theológiától, nem hallgat az isteni igékre, orvos és matematikus lesz.

2. Egy este egy erdőben felidézi az ördögöt. Ez, sok ijesztő jelenség közt meg is jelenik előbb másféle, végre *szürke barát* alakban.

3. Ismét előidézi az ördögöt s kivánsága teljesítését követeli. Ez csak szolgának mondja magát, kinek ezek teljesítéséhez nincs hatalma, csak királyuknak, Lucifernek. Faust el akarja kergetni, de estére mégis magához rendeli.

4. Faust és Mephistopheles egyessége. Meph. szolgál; Faust az övé lesz s ezt vérével írott kötelezvényben mondja ki; ellensége lesz a keresztyéneknek, e hitet megtagadja, megtéríteni magát nem engedi. Egynéhány évig tehát mindent megnyer Faust a mit csak kíván.

5. Faust megparancsolja Meph.-nek, hogy hívására franciskanus alakjában jelenjék meg, és csengettyűvel adjon jelt. A szerződés megírásához balkarja egy eréből vért bocsát.

6. A szerződés szövege.

7. Versek Faust ellen.

8. Meph. megjelenik dal-hangok, majd lárma, vadász- és harci zaj közt. Oroszlán és sárkány küzdenek; utóbbi győz; majd egy pár páva, azután egy bika megy be, — utóbbi leborul előtte s azután eltűnik. Egy öreg majom is jelenik meg s nyájaskodás után szintén eltávozik. A szobába köd ereszkedik, melynek elmulta után egy zsák arany és egy zsák ezüst marad a szobában. Megjelenik Meph. is s a szerződést magával viszi.

9. Faust a nagybátyja házában lakik. Famulusa Wagner Krisztof nevű tanuló. Irószobájában mindig ott van Meph. is, ki barát alakban folyvást előtte jár. — A szellem ételt és bort lop számára; a milyen madarat kíván berepül, ha kinyitja az ablakot. Maga és inasának ruházata is lopott. Meph. hetenként 25 koronás tallért ad neki.

10. Faust meg akar nősülni; Meph. ezt megtiltja s midőn F. nem akar elállani szándékától, fel akarja égetni a házat, a menekülő Faustot a szobába veti vissza, úgy hogy ez bocsánatot kér s a szerződés megtartását igéri. Meph. másképen segít rajta.

11. Meph. felelete Faust kérdésére az angyalokról s Lucifer bukásáról, ki Raphael nevű főangyal volt.

12. A F. kérdésére elmondja Meph., hogy a pokolban köd, tűz, kénkő- és szurok-szag van s olyan nagy terjedelmű, hogy határait ők maguk sem ismerik.

13. Az ördögökről és kormányzásokról.

14. Meph. elmondja, milyen fényben élt Lucifer míg angyal volt; Faust megsiratja istentől való elpártolását.

15. Az ördög hatalmáról; hogy uralkodott a legrégebb emberek közül némelyiken, hogy vitte ezeket bűnre? Így tette foglyává Faust szívét is.

16. A pokol leírása; mit szenvednek az elkárhozottak? Innen többé ki nem juthatnak, az isteni kegyelemben nem részesülhetnek. Faust ismét gondolkozó lesz. Az ördög szép nő alakjában jelenik meg.

17. Faust kérdi: mit tenne Meph., ha embernek születvén, istennek és az embereknek tetszeni akarna? Meph. azt feleli: igyekeznék, hogy meg ne haragítsa Istent, hogy halála után az örök dicsőség és boldogság részese legyen.

II. rész. 18. A rossz szellem nem felel F. több kérdésére. Kalendáriumot csinál Faust, mely kivált beteljesedő jóslásai után nagy híre tesz szert.

19. A szellem elmondja, hogy mivel a föld felett jár, megtudja Isten végzéseit s így tudta a helyes jóslásokat mondani.

20. Meph. megmagyarázza a nyár és tél jelenségét. A holdtól a csillagokig minden tüzes; de a föld hideg. Ha a nap magasan jár, hideg van, ha alacsonyan, meleg.

21. A szellem az ég teremtését és mivoltát magyarázza el.

22. A világ és az ember teremtéséről. Az embert öröktől fogva valóának mondja.

23. Faustnak elébe állítja Meph. a pokol szellemeit; a hét legnagyobbat meg is nevezi: *Béliúl* három rőf hosszú farkú, piros orrú és fülű, szárnyas fekete medve; *Lucifer* nagy, szőrös fekete ember, hosszú farkú; *Belzebub* ökörfejű, nagy szárnyakkal; *Asteroth* tövises féreg; *Satanas* szamarfejű, hosszú körmű; *Anubis* kutya fejű és alakú; *Dythicanus* zöld nyakú, rőfnyi hosszú madár; *Drachus* négy kurta lábú, vereses farkú. A többiek is állat-alakúak. A hét fő szellem bent marad; ezek aztán emberekké s többféle állatokká, férgékké változnak, úgy mulatattják Faustot; de meg is csipkedik.

24. Pokolba menetel egy ördög hátán.

25. Faust a csillagok közé megy. Ezt a történetet is nála találták sajátkezűleg fogalmazva, egy volt tanuló-társához írt levél alakjában. — A szelem két sárkánytól vont tüzes kocsit állít elő, mely Faustot a világosságról a sötét magasságba viszi. A szellem is vele megy s megengedi, hogy kérdezősködjék. Nyolcz napig útazik F., a nélkül, hogy éhséget, szomjúságot, álmoságot érezne. (Negyvenhét mérföldre emelkedik, de hajókat, hadsereget, sőt egyes embereket is meglát, kik arasznyi hosszúságúaknak tetszenek.) Roppant nagy forróság van. Látja, hogy mily végtelen nagy a nap, nagyok a csillagok és a planéták. E tapasztalatai nyomán csinálja aztán *practicá*-ját.

26. Egyes országokat is beúszik. A szellem viszi mint szárnyas ló. Trierben egy erős várat, nagy kövekből álló templomot, — Párisban a nagy iskolát, — Nápolyban sok templomot, zárdát, nagy házakat és egy pompás palotát lát; a *Vesuvius* hegyen olajfa és szőlő nő; borát *görög* bornak híják; Velenczét is megnézi, valamint a páduai iskolát, templomot és tanácsházat. Megnézi Róma nevezetességeit is. Látatlanul 3 napig van a pápa körül, de igen sok istentelenséget lát. A pápa asztaláról leveszi a legjobb ételeket s a szellemmel a capitoliumra megy. Elviteti a legjobb borokat is. A pápa, a lopást látván, egész éjjel minden haranggal harangoztat. De azért Faust, szolgájával együtt jól él az elvitetett ételekkel és italokkal. — Ezután Mailandba, Florenczbe s még igen sok városba megy. Megfordúl Budán is, melyről azt mondja, hogy „die Statt nenen die Ungern *Start*,“ „welchs auf Teutsch Ofen genannt“ . . . Másfél évi távollét után tér vissza Wittembergbe.

27. A paradicsomban, Britanniában, a Kaukazuson s Kréta szigetén jár Faust.

28. Faust magyarázata az üstökösök létrejövéséről.

29. A csillagokról. Egy orvos és astrologus kérdésére a csillagok nagyságáról beszél.

30. Ugyanannak kérdésére az embert kínzó szellemekről azt mondja, hogy éjjel azért vannak közelebb hozzánk, mert a nap fényét kerülik.

31. A földre hulló csillagokról beszél, veszedelmet jósoló voltokat is említvén.

32. A mennydörgés származását, a szellemeknek zivatarok alkalmával közbejátszását magyarázza.

(III.-dik rész.) 33. Faust V. Károly császár kívánságára elővárársolja Nagy Sándor császárt és nejét.

34. Egy lovag fejére szarvas-szarvat varázsol.

35. Ez a lovag a császártól eltávozó Faustot lovasokkal rohantatja meg. De ez még többet állít elő, elfogja a loveget és embereit, kiknek aztán büntetésül egy hónapig kecske-, lovaiknak pedig tehén-szarvat kell viselni.

36. Az előle kitérni nem akaró paraszt ember lovát, szekerét, a rajta levő szénával együtt megeszi F., de később minden megkerül.

37. Münchenbe visz a levegőben három gróft, hogy a bajor herczeg fiának mennyegzőjét megnézzék. Ajándékkal veszik rá, hogy vigye el őket. Megígéri; de hallgatást parancsol. Egy bő köpenybe ülnek s a szél elviszi őket. Itt folyvást hallgatnak; de mikor vissza akarnak térni, egyik elkésik s így ott maradván börtönbe kerül. F. másnap kiszabadítja.

38. F. pénzt kér kölesön egy zsidótól s lábát adja érte zálogba. De a zsidó ezt ellöki s harmadnap, mikor F. fizetni akar, nem tudja előadni. Ezért 60 tallért kell fizetnie. De a láb, természetesen, nem veszett el.

39. Egy ló-csiszárnak lovat ad el, mely a vízben szalma-csutakká lesz. A lókupecz visszamegy, s az alvó Faustot lábánál fogva le akarja rángatni az ágyról; de lába kijön a helyéből s ezen megijedve, elszalad.

40. Zwickauban egy szekér széna felét megeszi Faust; mire hazaér az ember, megkerül a széna is.

41. Hét tanuló küzd öt ellen. Faust, látva az egyenlőtlen harcot, megvakítja őket, úgy hogy — a jelenlevők nagy mulatságára — nem találják el egymást, hanem mindnyájan haza felé mennek. Ott-hon aztán megnyílik a szemök.

42. Egy koresmában megbabonázza a kiabáló parasztokat, úgy hogy mindenkinek tátva marad a szája. Mikor kimennek, mindenik visszanyeri beszélő képességét.

43. Disznót ad el, 5-öt hat forintjával; de megmondja a vevőnek, hogy vízbe ne vigye őket. De ez mégis behajtja a vízbe s szalma-csutakökká lesznek.

44. Az anhalti grófnőnek szőlőt, almát és körtét hozat Faust, holott tél van.

44. a. E gróf palotája elé egy díszes kastélyt varázsol, melynek árkában hal, vízi madarak stb. vannak, udvarában szarvas, vad-disznó, őz, zerge stb. Itt lakomát [ad, melyben mindenféle sültek, borok s effélék vannak. Mikor a vendégek haza mennek, leég a kastély.

45. Faust a salzburgi püspök pinczéjében. A közeledő farsangra egynéhány tanuló egy létrán elvisz az említett pinczébe. Itt meglepi őket a pincze-mester s kiutasítaná, de F. a hajánál fogva magokkal viszi a levegőbe s egy nagy fenyőfára teszi, honnan nagy nehezen veszik le másnap. A pinczéből vitt borral aztán otthon isszák meg a bucsú-poharat.

46. Farsang keddjén nála van hét vendég, tanulók és tanárok. Előbb csak szegényesen látja el őket; de azután 15-féle ételt talál, olasz, magyar és spanyol bort tesznek fel, melyeket valamely uralkodótól hozat a szellemmel.

47. Hamvazó szerdán megint ott vannak a vendégek. Gazdag lakoma után különféle hangszer szól, fazekak tánczolnak; egy öreg majom is tánczol. Azután F. egy ruddal sokféle madarat fog, s ismét lakomához ülnek. Ez után fehér inget vesznek fel s mint maszkarak sok házhoz elmennek, a hol szintén megvendégelik őket.

48. Csütörtökön a deákokhoz megy; ide 13 majmot varázsol, melyek az asztal körül tánczolnak. A borjú-fej emberi hangon beszél. Sárkány-alakú szánon szánkáztatja meg a társaságot; a magától, de nagy zajjal haladó szán fején Faust ül, a farkán négy majom.

49. Fehér vasárnap (húsvét utáni első v.) ismét nála vannak a diákok. Szép nőről beszélvén, egyik Helenát óhajtja látni. Faust elővarázsolja a legszebb alakban; de lerajzolni nem engedi.

50. Fausztot Braunschweigba híják beteghez. A városhoz közel egy paraszt ember négy lovas üres kocsijára kéredek; de ez nem bocsájta fel. Ezért ledobbannak a lovai, a négy kerék pedig elrepül. A gazda kérésére útasítást ad Faust a lovak felélesztésére, mi meg is történik; a kerekek pedig a város négy kapujánál megkerülnek.

51. Négy varázsló egymás fejét vágja le egy korcsmában, megborotváltatják, megmosatják s ismét helyére teszik a levágott fejet. A műtét alatt egy üveg edényben levő destillált vízben zöldel és virágzik az élet lilioma. Mikor az illetőnek fejét felteszik, a liliom elenyészik. Mikor a fővarázslóra kerül a sor, Faust elmetszi a liliom szárát s így az ember nem éled fel. De nem tudják meg, hogy ki tette.

52. Egy öreg ember meg akarja téríteni Faustot. Ez istenfélő orvos, és szomszédja F.-nak, kit magához hívat. Meg is jelenik s meghallgatja az öreg embernek a szentírás alapján hozzá intézett beszédét, s bűnbánatot akar tartani. De rossz szelleme szétszaggatással fenyegeti, ha elpártol — s második kötelezvényt vesz tőle.

53. Faust második kötelezvénye. Ez után az öreget még jobban gyűlöli; de szelleme által nem árthat neki.

54. Egy előkelő fiatal leány szívét varázslással egy nemes ember felé fordítja. Egymásé lesznek s megjutalmazzák Faustot.

55. Micsoda növények voltak télen a Faust kertjében?

56. Az a báró, kinek fejére szarvakat varázsolta volt F., hét ovaggal támadja meg őt; de ez nagy csapatokat varázsol ellene, bekeríti, elfogja s más lovakkal bocsátja el, melyek — mikor a szolgák itatni viszik őket — eltűnnek.

57. Faust szerelmeskedései.

58. Meph. kincsre útasítja Fausztot, melyet egy sárkány őriz; de F. ettől elveszi s bár szénnek látszik, haza viszi, hol egynéhány ezer forintot csinál belőle.

59. Előidézi a görög Helénát. Ez lesz kedvese, kitől aztán fia is születik. De Faust halála után ezek is eltűnnek.

60. Faust végrendelete, mely szerint házat, többféle ingóságát,

pénzét Wagnernek, inasának, egy Wittembergben tanúlt, de feslett erkölcsű tanúlonak hagyja, mit a hatóság is megerősít.

61. Szolgájával a végrendeletről beszélget. Könyveivel együtt, tudományát is rá hagyja, de más lesz szolgálja-szellem, kit majom alakúnak óhajt Wagner. F. meghagyja, hogy szolgálja az ő élete történetét is írja meg; ebben majd segít neki a szellem, ha valamit elfelejt.

62. Mikor már csak egy hónap van hátra, megszelídül Faust, külsőleg is nagy bánatot mutat, megsoványodik, nem jár ki a házból, a szellemet sem idézi magához.

63. Faust bánata, hogy fiatalon kell meghalnia.

64. Másik panaszolkodása.

65. A szellem csúfolódásai. Megtagadta Faust az istent, szenvedje békén a következményeket s ne hirdesse a világnak. Sok közmondást sorol fel, melyeknek azt kellene jelenteni, hogy több megfontolással kellett volna a szövetséget kötnie. (Több is kell a tánchoz, mint piros csizma).

66. Faust panasza a pokol kínjairól.

67. Faust szerencsétlen halála. Ez előtt való nap Rimlich faluba megy barátaival, kikel nappalra és éjjelre magához hitt.

Ezeknek tartott beszédében igaz keresztyéni életre, Isten tiszteletére; templomba járásra, az ördög csalárdságai kikerülésére figyelmezteti őket, saját történetét is elbeszélvén. Vendégei csudálkoznak, hogy olyan rossz ember volt s megtérésre buzdítják. F. elmondja, hogy próbálta; de Meph. nem engedte. — Éjfél után nagy szél támad s rettentő zivatar tör ki; de a Faustéhoz közellevő szobában fekvő, de aludni nem tudó jó barátok nem mennek ki a szobából, bár F. elfojtott segélykiáltását hallják. Nem sokára minden zaj megszűnik. Reggel bemennek a szobába, melyben szerencsétlen barátjok utolsó perceit töltötte, de ezt magát nem találják; a szoba tele van fecskendezve vérrel, agyveleje a falhoz van tapadva; ott vannak szemei s egynehány foga is. Testét a szemét dombon találják meg, szétszakadt fejjel és széthúllott tagokkal. — Ebben a faluban temetik el. Wagnernél már a F. egész történetét megtalálják leírva, ők csak a végső eseményt írják hozzá. Faust lakásába ezután senki se megy; ő maga örökre ijesztő példája lesz az Istentől elpártolt embernek.

Pótléknak ide van még függesztve az 1590-diki Faust-könyv 52—57-dik elbeszélése. Ezek tartalma röviden a következő.

52. Faust kilovagol a pinczéből egy nagy hordón, melyet gazdája annak ígér, a ki felhozza. Ő aztán a lipesei diákoknak adja, kik bőkezűségéért szeretik.

53. Faust Erfurtban tanít, olvassa Homéért. A hősöket élénken írja le, úgy hogy a tanítványok látni kívánják őket. Meg is jelennek a teremben, azután nem sokára eltűnnek.

54. Megigéri, hogy a Terentius és Plautus elveszett vígjátékait előkeríti. De némelyek félnék, hogy a gonosz szellem segítségével szerzi ezeket vissza s az majd olyan dolgokat ír beléjük, mik az ifjúságnak károsak lesznek. Igy e szerzők művei most is ott vannak, a hol voltak.

55. Faust Prágában van a császár udvaránál. De Erfurtban levő barátai nagyon óhajtják látni. Egyszer csak megjelenik köztök. Lovát, melyen jött, a gazda fia veszi gondjai alá, ő maga barátaival múlat. Az asztalból különböző borokat bocsát. A fiú nem tud elég szénát és abrakot adni a lónak, mely nem volt más, mint Mephistopheles, ki sokszor vitte Faustot, ha sietős útja volt. Éjjélkor nyeríteni kezd a ló; F. menni akar, da marasztják. Végre a harmadik nyerítés után elindul s lova a levegőben viszi Prágába.

56. Erfurti ismerőseit, kik közt olyan jól töltötte az időt, birtokára S.-Michaelbe híja. Ezek meg is jelennek, tréfát, jó mulatságot várva. De mikor megérkeznek, híre sincs sütésnek-főzésnek. Faust egy idő múlva az asztalon kopogtatván, szolgát hí elő. Egymás után több szolgálta-szellem jelenik meg. Egyik olyan gyorsnak mondja magát, mint a nyíl; a másik mint a szél; a harmadik mint a gondolat. (V. ö. Lessing Faustról szóló töredékében a szellemek ilyen kikérdezését.) Ez utóbbit elküldi. Nem sokára gazdag lakomával tér vissza, mely 36-féle ételből állott. Bor nem volt feltéve, hanem a ki inni akart, megmondta, hogy mit akar inni s Faust kitette az ablakon a poharat, mely aztán a kívánt itallal telt meg. Egy szolga egyszerre többféle hangszeren játszik.

57. Sokan szeretnék eltéríteni Faustot az ördögtől, hogy az ifjúságot is meg ne rontsa. Dr. *Klinge* nevű barátot, Luthernek is ismerőset, bizzák meg e dologgal. De Faust azt feleli, hogy már na-

gyon is lekötelezte magát az ördögnek s így nem térhet vissza. Ezt Klinge megjelenti az egyetem rektorának s Faustnak el kell hagynia Erfurtot.

Ez röviden a Faust-könyv tartalma. Kivehetők belőle a tettek, melyeket végbevisz, az érzések és gondolatok, melyeket tetteiben kifejez, s megérthető az is, miben áll az a hang és stílus különböző volta, mit róla mind Grimm Herman (i. h. 211—212. l.), mind Heinrich Gusztáv (Faust-tanulmányok 165. lap) említenek. De a Grimm H. művében levő elkülönítéséből a Faust-könyvben előadott tetteknek, még más is látszik, mint a hang és stíl különböző volta: t. i. Faust jellemének is eltérő vonásai az egyes tetteiben, mely jellemvonások alapján mintegy két Faust áll előttünk. Az egyik a tudásnak minél magasabb fokára akar emelkedni s e végből leköti magát a földalatti hatalmakkal: tehát úgy tesz, mint egy újkori Prometheus vagy Icarus (Alfred v. d. *Velde* Marlowe's Faust... Breslau 1870. cz. művében ezeket, valamint a Titánokat és Gigászokat is, a Faust példányképeinek tartja): és sorsa is csak a tragikai bukás lehet. A másik kicsinyes, önző czélok szolgálatába adja magát, csak közönséges szemfényvesztőnek látszik, ki mások megkárosításától, megcsalásától sem riad vissza, hogy czéljait elérje, tudván, hogy a büntetés elől ügyes varázslása által megmenekülhet.

Mellékesen megemlítjük, a mi az e tárgygyal foglalkozók előtt bizonyosan ismeretes, hogy a német schwankok közt többet találunk, melyekben olyan események vannak leírva, mint a milyeneket már a Faust-könyv tartalmában láttunk. Így a Goedekétől kiadott „Schwänke des 16. Jahrhunderts“ (Deutsche Dichter des 16. Jahrhunderts, 12. Bd.) a 102. számú elbeszélésében a „*Lichtenberg*“ családból származó Jakabról és Lajosról szól. Előbbi *Margrafen Baden* fürdőben lakomára hívja a vendégeket, s bár a vendéglőstől semmit sem vitet, gazdag lakomát ad, melyhez az ételeket a francia király czimerét viselő tálakon hordják fel. — Meg van említve Albertus Magnusnak mintegy másfélszáz évvel előbb rendezett lakomája, mely — bár tél volt s mindenfelé nagy hó borította a földet — egy kertben folyt le, melyben a fák kilombosodtak, fű nőtt s meleg nyári levegő volt. (Ezért a király Albertusnak s a prédikáló szerzetnek nagy jószágokat adott Hollandiában s Utrechtben szép zárdát épített.) — Jakab fia

Lajos, lovakat ad el, melyek a vízben szalma-csomókká lesznek. Máskor a rá nézve alkalmatlan parasztokat úgy távolítja el a fogadóból, hogy egyikkel a csizmáját lehúztatja; de ez alkalommal a lába is kimegy a helyéből s a parasztok ijedtékben elszaladnak.

Ugyanitt a 103-dik elbeszélésben egy *Schrammhans* nevű salzburgi papot ismerünk meg, a ki a bűvös tudományokban szintén jártas volt. Egy farsang alkalmával csörgős övet akaszt magára s így szaladgál a piacon. Azoknak, a kik kinéznek az ablakon, szarvaszarvat varázsol a homlokára s azután kicsúfolja őket. (Egy idő múlva aztán eltűnnek a szarvak, neki szárnyai nőnek, melyekkel magasra repül s olyan hangot ad, mint a liba.)

A 104-dik számú schwank ugyan erről az egyénről azt mondja el, a mit Faustról már láttunk (43.), hogy disznókat ad el, melyek szintén elváltozván a vízben, ugyanazok az események történnek, mint ott.

A 105-dik elbeszélés egy *Baumann György* nevű egyénről mond el már szintén ismert dolgokat. Ennek a lova is rengeteg sok szénát megeszik, úgy hogy a szegény ember, ki a szénáért kapott összeggel nagyon gazdagon megfizetve látja magát, kárt szenved, mert a ló egy negyedóra alatt két szekér szénánál többet megeszik. A Faust lova, Mephistopheles, is sokat eszik a Prágából tett látogatás alkalmával (1590-diki Faust-könyv 55.); de F. maga is megeszi a szénát (36.), sőt egyszer azért akarja egy ember perbe fogni (40. elb.), mert egy krajczárért egy félszekér sarjúnál többet megeszik. — Ez a Baumann György is ad el lovat s itt is ugyanazok a dolgok történnek, mint a melyeket már ismerünk.

A 106-dik schwankban ismét *Schrammhans*-zal találkozunk, ki szálmából alkotott lúdjaikat egy zsidónak adja el; de ezek a vízben visszaváltoznak. A zsidó visszamegy az eladóhoz s a már ismert jelenet folyik le, csakhogy a láb kihúzásán megijedt zsidót a vendéglős csak 100 forint bírság lefizetése után bocsátja szabadon. A csalárd eladónak természetesen itt sem lesz semmi baja.

Találunk e gyűjteményben egy *Faustus*-ról szóló elbeszélést is (108.), mely szerint, a zimmerni krónika alapján, F. öreg kort élt, Staufenben, vagy nem messze tőle, Breisgauban halt meg a gonosz szellem által. Könyveit a Staufen urára hagyta. A luxheimi barátok

zárdájába kísértetet küldött, mert ezek nem akartak neki éjjeli szálást adni. — Ezek már, a mint látjuk, az eddigiektől némileg eltérő, vagy a legrégebb Faust-könyvben nem is található adatok, melyeket a Faust-könyv említett új kiadásának bevezetésében (152., 153. l.) is megtalálhatni.

Ugyanez a bevezetés említ még több olyan tettet is, melyeket különböző egyének Faustnak tulajdonítanak, s melyeket részben a Faust-könyvből már ismerünk is. Így a szellemnek a zárdába való elküldését, hogy a barátokat kínozza, mivel rossz bort adtak volt neki (150—151. l.). Baselben a „nagy kollegium“ szakácsának ott ismeretlen alakú madarakat ad megsütés végett; de nem tudni, hol vette őket. Van egy kutyája, meg egy lova. Ezekről az író, Gast János baseli prot. lelkész, azt hiszi, hogy ördögök. A kutya — a mint mondják — néha szolga alakját veszi fel s ennivalót kerít. Az ördög végzi ki Faustot; holtteste mindig arcczal lefele feküdt a ravatalon, bár ötször is megfordították (151. l.). — Egy másik szerző említi Faustnak, mint „vándor tanuló“-nak (garabonczás diák) nagy hírét (152. l.) — Ismét másíknak nyilatkozata szerint Velenczében a levegőbe akar emelkedni; az ördög fel is emeli, de megsérti, úgy hogy a földre zuhan. Ugyanez a szerző elmondja aztán róla, mikép halt meg egy vendéglőben s hogy halála után lefelé fordított arcczal feküdt az ágy mellett; hogy életében egy kutyája volt, mely ördög volt; hogy Wittembergben, János herczeg parancsára el is fogták; hogy a császári sereg olaszországi győzelmeit a maga bűvös mesterségének tulajdonította (152. l.). — Más forrás szerint egy papnak ajánlja az arzénikummal való borotválkozást; de az eljárást részletesebben nem mondja el s így ez a használt szerrel az egész arczát összeégeti (153. l.). — Megtaláljuk azt a tettet is, mely később is előfordúl, hogy a fogadós fiát, mivel ez az ő poharát mindig nagyon tele tölti, elnyeli; de azután a kemence háta megett megtalálják (154—155. l.). — A salzburgi püspök pincejének meglátogatását, egy öreg embernek a Faust megtérítésén való fáradozását, majd neki magának is megtérési szándékát s ennek eredménytelen voltát olvasuk ugyanazon szerzőnél (155—156. l.). — Végre, F.-ra vonatkozó sok kedvezőtlen adattal együtt, meg van említve a lármázó parasztembereknek olyan elhallgattatása is, mint a népkönyv 42. elbeszélésében; másik helyről pedig az az esemény van felhozva, hogy a ven-

dégek a szép szőlőfürtöket nem vágthatják le, mert ezek által — egymás orrát fogják (157—158. l.).

II.

Ilyen nagyfontosságú tárgy, mint a Faust-monda, nem lehetett hatás nélkül a magyar irodalomra. Különösnek kell azonban tartanunk, hogy míg a 16-ik századbeli német irodalom több nagyobb tárgyát (Salamon és Markalf, Hét bölcs mester stb.), sőt egyes népkönyvek kisebb elbeszéléseit, adomáit is (Pauli: Schimpf und Ernst) megtaláljuk már a 16-dik század magyar irodalmában, addig Faust-ról s a hozzá hasonló alakokról egészen a legújabb időkig nincs szó. De e tény oka bizonyára az, hogy a kik a német irodalom más termékeit átültették, nem tartották helyesnek, hogy azokban az időkben olyan egyénről beszéljenek a népek, ki az isteni dolgokat lenézi s a gonosz szellemmel lép szövetségre, hogy neki nagyobb tudást adjon, mint a milyen az embereknek lehet. Igaz, hogy ezért Faust időközben is keserves bűnbánattal, leginkább szörnyü halálával lakol; de mindemellett is nehezen illett volna egy magyar Faust-könyv nálunk a XVI. század hangulatába. A XVII. pedig már más térre vezette az írók és a nemzet figyelmét.

Faustot tehát csak legújabb irodalmunkban találjuk meg. Itt is mindössze egy — úgy látszik — fordítás és egy nem éppen szerencsés átdolgozás mutatható fel, melyek a német Faust-könyvből származtak s a Kazinczy Samu és Jókai „Magyar Faust“-ja.

Ezeket tehát fontosságuk szerint tárgyalva, első helyen azt a „Dr. Fauszt, a bűvész, vagy az ördöggel kötött vérszerződés“ című művet említem, melynek címlapján még ez áll: „régí hagyomány után elbeszéli Tamás Péter.“ Méhner Vilmos adja ki, mint a „Mullató és hasznos olvasmányok a magyar nép számára“ cz. gyűjtemény 14-dik számát.

A két előbbi mű, „Dr. Fauszt“ és „Hatvani Imre“ eredetére, forrására nézve nem mondhatok hotározatot, mivel kezemenél a Faust-könyvön kívül csak Schwab G. gyűjteménye van (Die deutschen Volksbücher stb. Stuttg. 1859. IV. kiadás), mely a mondát a Widmann és a Pfitzer-féle kiadások nyomán adja.

Ez az első mű tehát, mint címe is mutatja, ragaszkodik az eredetihez annyiban is, hogy a Faust nevét megtartja s mint majd

meglátjuk, csak egy helyen teszi magyar helyre a szintért s egy helyen nevez meg egy embert magyar névvel. Előadásában előbb inkább a Schwab gyűjteményében levő szöveghez mutat hasonlatosságot; bár F. születése helyéül nem *Rod*-ot, hanem az anhalti grófságban levő *Sondwedel*-t jeleli meg. Kihagyja az angyalokról, ördögökről stb. szóló kérdezősködéseket s az utazásokat s III. szakaszában a „Varázslások“-at adja elő, mi közben már inkább a Faust-könyvet követi. De bizonyos eltérések, melyeket mindjárt említek, azt gyaníttatják, hogy előttem ismeretlen szöveget követ, melyben az eddigieken kívül, más részletek is vannak. Az itt tárgyalt magyar szöveg tehát olyan kalandokat is mond el, melyek sem a Faust-könyvben, sem Schwabnál nincsenek meg; másokat ellenben kihagy. Így nem említi, hogy V. Károly császárnak elővarázsolta Nagy Sándor császárt és nejét; hogy egy lovag fejére mikép varázsolta szarvas-agancsot s hogy a lovag ezért hogy akart boszút állani Fauston stb. Ellenben az anhalti gróf udvarában végzett bűvösségek (Faust-könyv 44. a.) után azt is elmondja, hogy a lakoma után a levegőből egy nagy fejet vesz elő s ezt a lépcső karfájára állítván, azt eszközli, hogy az ebédlő termen nagy patak folyik keresztül, a nőknek nagy ijedelmére (21—22. l.). (A nőknek ilyenforma megijesztését találjuk a „Magyar Faust“-ban is, mint majd meglátjuk, bizonyos célzattal.)

Az anhalti grófné állapotát, mely kívánságának megkérdezését és teljesítését igazolja, nem említi a magyar szöveg.

Említettem, hogy — bár az eredeti neveket megtartja — két helyen magyar neveket használ. Így Faust, már említett szép lovát, „a pipagyűrűsi vásárra“ viszi (Faust-könyv 39. elb.: mit demselben — t. i. a lóval — ritte er auf einen Jahrmarckt, Pfeiffering genannt“ . . .); egy másik elbeszélésben pedig (42.), mely a lármázó parasztok lecsilapításáról szól, a magyar szöveg (18. lap) azt mondja: „egyik felnyújtotta karját a pohárral, hogy *Kampós Csicsa* komájára üritse.“ A Faust-könyvben nincs név.

Eltér a magyar szöveg a ló s a disznók árára nézve is. A ló ára a Faust-könyvben 40, itt 400; a disznóké 6, itt 50 forint.

A farsang körüli multságokat (F.-kv. 45—48.) egybeolvasztva mondja el a magyar szöveg „A salzburgi püspök boros pinczéje“ cz. IV.-dik szakaszban, csak kevés eltéréssel. Amott, az ismeretes madárfogás alkalmával „halffen die Studenten jme dieselbigen würgen und

ropffen“ — itt: alig telt bele egy percz, már sülve kinálgatták magukat a vendégeknek.“

Az V. szakaszban („Heléna királyné és a megbüntetett gorombaság“) e királyné elővarázslásának története van elmondva, de a leírásnak rövidítésével s a deákok lelkesedésének csak rövid említésével. A Faust-könyvben le is akarják rajzoltatni, éjjel pedig — magok előtt látva a szép női alakot — nem tudnak aludni a diákok. — A másik esemény, a goromba paraszt lovainak lerogyása s a kerekrek elrepülése, elég híven és részletesen van előadva.

Itt elhagyja szövegünk az 1587-diki kiadást s a következő VI-dik szakaszban („Újabb káprázatok“) már olyan eseményeket mond el, melyeket a Faust-könyv függelékében láttunk. Így az 52-diket a nagy hordó felhozásáról s az 55-diket, a Prágából Erfurtba tett látogatásról szólót.

Ezek után, ugyanabban a szakaszban, olyan történetek következnek, melyek a Faust-könyvben nincsenek meg. Thüringia egyik korcsmájában ugyanis nem kaphatván Faust enivalót, egy nagy tálon jól leforrázott nagy csukát és egy kancsó somlyai bort vesz be az ablakon. — Továbbá az, melyet a Faust-könyv idézett új kiadásának bevezetésében már említettünk, melyszerint a korcsmáros fiát vagy szolgáját, minthogy az ő poharát mindig nagyon tele tölti, elnyeli; de aztán megtalálják a lépcső alatt (Schwab 618. lapján: a kemence megett). A következő elbeszélés szerint Faust, szintén egy korcsmában, több jó czimbora kérésére, megmutatja, hogy kell az ember fejét levágni és ismét visszailleszteni. A házi szolga odaengedi a fejét; de a visszatétel sehogy sem akar sikerülni, mivel ebben egy varázsló akadályozza. Ennek feje lehullván, a szolgálát helyére teszi Faust (34—37. l.)

A következő, a négy varázsló legyőzéséről szóló, történet elég híven adja vissza a Faust-könyv 51-dik számú kalandját; csak a „Hahn im Korbe“ kifejezést fordítja szóról-szóra: „egyedül ő az ördög kakasa a kosárban.“

Wittembergben sok nemes asszonyt, tanítványai nőtestvéreit, valamint ezeket magokat is decemberben ozsonnára híja magához; kertjében találják, hol minden virúl s egészen tavaszi idő van. (A népkönyv 55-dik szakasza elmondja, hogy milyen növények vannak

télen a Faust kertjében. A Goedeke 102. számú schwankjában Albertus Magnusról szintén ilyen dolgot láttunk említve.)

Egyik birodalmi székvárosban — mondja szövegünk tovább — előkelő urakat hí meg vendégekül. Mikor megérkeznek még hideg a konyha. Egy menyegzői lakomáról hozat Faust ennivalót vendégeinek, bort pedig Mephistopheles kerít a Fugger pinczéjéből. Evés után a vendégek elé éretlen szőlőfürtöket varázsol F. az asztal fölé; de az ajtó kinyitása által (nem tudjuk, miképen?) észreveszik, hogy ha a szőlőhöz nyúlnak, egymás orrát fogják meg s így nem vágják le a fürtöket. (Faust-könyv bevezetése 158. lapján már láttuk.)

Weinsbergben a társai azt gondolják, hogy a kapun kizárták Faustot, de ez rögtön megjelenik mellettök.

Több kereskedővel Frankfurtba utazik a vásárra. Boxberg mellett egy kastélyban szállanak meg, hol a szivárványt magához húzza Faust. (Schwab, Volksbücher 614. lap.)

A szakasz utolsó elbeszélése a Helenával való viszonyt adja elő röviden. Ez a magyar szöveg már azt is említi, hogy Justus a jövőben történő dolgokról sokat beszél apjának. Azt, hogy az apa halálával az anya is, a gyermek is eltűnik, említi a Schwab gyűjteménye is (635. l.), de ugyane szöveg szerint halála előtt még megjelenik Wagnernek Justus, s őt teszi maga helyett atyja örökösévé (u. o. 653.) Ez a rész általában egyezik a Faustkönyvvel, csak hogy ott örül Faust fia születésének („...gebar im einen Son, dessen sich Faust hefftig frewete“), itt pedig „igen megijedt“ rajta.

A VII. szakasz, a „játék borzasztó végé“-t adja elő. A halálra készülés részleteit: a végrendelet-tevést, a halál tudatából származó lelki kínt, Mephistopheles csúfolódását sokkal rövidebben, mint az említett két német szöveg; de Faustnak az utolsó napon összegyűlt barátaihoz intézett beszédét a Faust-könyvhöz hasonlóan (a „János-poharat“ (= búcsúpohár) nem fordítja le). A végső esetet magát, Faust szörnyű halálát, szintén e szöveggel körülbelől megegyezően adja; csak annyi hibát követ el, hogy a szemétdombon heverő holttestéről azt mondja, hogy: „feje és minden tagja zörgött.“ (Faust-könyv „jhme der Kopf und alle Glieder schlotterten.“ Schwabnál 652—653 l.: „es war kein Glied an dem Leichnam ganz, alles schlotterte und war ab.“)

Ez után még csak az van megemlítve, hogy ezek a magisterek és deákok a holttestet a faluban temetik el s hogy „ilyen véget ért a híres bűvész és orvos“ — „hogyan volt-e a gyehennának elkárhozott lelkével dolga, az a túlvilág soha föl nem fődözhető titka.“ A temetés utáni dolgokról: Faust történetének kiegészítéséről, Faust későbbi megjelenéséről famulusának stb., itt nincs említés; sem az egész rettentő példából vonandó tanulság, mint a Faust-könyvben.

Így adja elő ez a mű a tárgyalt történetet. Célja tehát, a mint látszik, csak az, hogy a Fausról szóló eseményeket adja „mulattató és hasznos“ olvasmány gyanánt a nép kezébe.

(Vége következik)

IMRE LAJOS DR.

A néptanítók helyzete ezelőtt száz esztendővel. ¹⁾

Wolf Fr. a neohumanismus kitűnő alakja, s a class. philologia megalapítója, Németország tudós tanférfiainak azt adta életszabályul: „Sei immer gesund und verstehe es, wo und wenn es nöthig ist, leidenschaftlich zu hungern.“ A „Szenvedélyes éhezés“ korszaka bizony még nem járt le Wolf ideje óta, sőt ma is ezt hangoztatják nálunk a néptanítók, s még a középiskolai tanárok is, kiknek többségét nem nagyon vigasztalja meg az az ígélet, hogy egy részök (egyharmada a tanártestületnek) azonnal bejut a tisztességes (VII-ik rangosztályu) fizetés ígéletföldére.

Természetes, ha a silány fizetésről szóló panaszok mindennapiak voltak már e száz elején. 1803-ban Ober-Hessenben a tanítótestületnek csak egyharmada húzott 100 frtnál magasabb fizetést; a második harmad fizetése 50—100 frt, s a harmadiké 50 frtnál kevesebb vala. Hannoverben a néptanító átlagos évi fizetése 15—30 tallér. Nyomorúságos helyzetükön kénytelenek voltak mellékkeresettel segíteni, a mely kereset azonban igen gyakran nem volt méltó ehhez az álláshoz. Közönséges dolog volt, hogy a tanító az iskolában műhelyet rendezett be. A szabóság vonzó mesterség volt; továbbá járta a takácsság, a csizmadiaság, könyvkötés, kezyükészítés; sőt voltak, kik baromorvoslást is űztek. Magok a községek a tanítók mesterségét oly természetesnek találták, hogy őket még e száz elején is védelmökbe vették a rájuk irigykedő czéhekkal szemben. Altenburgban pl. a csizmadiák bepanaszolták a consistoriumnak a tanítót, hogy nemcsak készíti a lábbeliket, hanem vásárookra is eljár, s ezzel nekik nagy kárt tesz. Egy földesúri végzés következtében az egyházi főtanács tudatta a panaszlókkal, hogy nem akadályozhatja meg

¹⁾ Geschichte des deutschen Volksschullehrerstandes von Konrad Fischer. 2. köt. Hannover, 1893.

a tanítót a mesterség folytatásában, mert silány a fizetése; de útásította, hogy azt sem künn, sem az utcán ne folytassa, hanem csak otthon szükségből, s ne készítsen vásári munkát a hasonló ipart űző városok és mesteremberek kárára.¹⁾

A kinek nem volt iparbeli elékészültsége, a hatóság engedélyével korezmát nyitott, vagy hegedűjével végigjárta a vendégfogadókat és táncznótákat játszott. Mellékkeresetök még a városi felsőbb iskolák tanítóinak is volt. Lippstadtban egy tanító egyszersmind pálinkát főzött, s e mellett jól bírta magát.

Az iparúzésnél veszélyesebb volt, ha a tanítók a zugügyvédek közé kerültek és a nép ügyes-bajos dolgaiban prókátoroskodtak. A nép ily módon meggyűlölte őket, mert rendszerint a felektől egy csomó pénzt fölszedtek s a végén, mert nem tudtak a bajon segíteni, az ügyet hivatott ügyvédhez vitték, kitől szintén jutalmat (sápot) kaptak.

A tanítók legtöbb vidéken notáriusok voltak. Ez a foglalkozás nem átott a tanítói állásnak, de annál inkább a tanításnak, melynek háttérbe kellett e miatt szorulnia. Elsterben (Lausitz mellett) 1809-ben egy jelöltet, ki a tanítói (rectori) vizsgálatot letette, a törvénytörvényészek igazgatója is megvizsgált, hogy eléggé minősítve van-e a városi írnokságra, melyet egész 1829-ig folytatott is. Az egyes német államok nem nagyon bánták, hogy a tanítók mily módon tesznek szert mellékjövedelemre, csakhogy tőlük ne kérjenek fizetésjavítást. Így nézték el, hogy az iskolás gyermekeket maguk mellé véve, sátoros ünnepeken énekelve házaljanak. (Ez az u. n. Bettelgesang kivált Bajorországban és Würtembergben volt szokásban). Erfurt környékén az is szokásos volt, hogy a cantor-tanító nagy héten házról-házra járt a községben és tojást gyűjtött. Másutt a fa-pénz (Holzgeld) gyűjtése járta²⁾ A hamburgi iskolamesterek (Schulhalter) ezenkívül

¹⁾ Mint érdekes közmívelődési tényt hozom fel, hogy nálunk még a 40-es években is járta a tanítók iparossága. Esztergomban (pl. mint egyik collegám értesít) a régibb nemzedéket egy fazakas tanította az olvasásra és írásra. Magam is tudok rá esetet, hogy egy városi tanító asztalos műhelylyé alakította át az iskolaszobát, s a gyermekek évek során át a gyalupad mellett mondották fel lecckéjüket.

²⁾ Ez nálunk is sok kelyütt szokásban volt a Székelyföldön, szombati garas alakjában. Érdekes lenne tudni, hogy hazaszerte el volt-e terjedve?

gyertyapénzt, Mártonnapi lúdat, pünkösti bárányt, vizsgálati ajándékot is kívántak a tanulóktól. Voltak tiszteletbeli lakomák (Ehrenzechen), melyeken részt vehetett a tanító, sőt neje is. Néhol a tanítót, ha szerették, marhakivágáskor részeltették a húsban; másutt húshagyó kedden tömérdek perecczel halmozták el. A „Reihentisch“ oly javadalma volt a tanítónak, melyet sem a szülők nem szerettek, sem a tanító nem szívelt. Poroszországban 1875. okt. 27-én adatott ki az énekes gyűjtéseket megtiltó rendelet.

Ma már a régi mellékjövedelmek nagyrészt megszűntek; de az államok nem igen gondoskodtak a kárpótlásról, pedig néhol még a magántanítástól is eltitják a tanítót. Bajorországban meg van engedve a községi jegyzőség, sőt a tanítónevelőkben arra rendesen elé is készítik. Némely vidéken megengedik az ügynökséget, tanácsírnokságot és adószedőséget (Baden); másutt községi és erdőpénztárnokok lehetnek (Braunschweig). Württembergben a tanítók mellékkeresete a földmérés, mi végett Stuttgartban 4 $\frac{1}{2}$ hónapig járnak az építkezési ipariskolába vagy pedig részt vesznek egy rendes mérnöknél rendezett egy éves tanfolyamban, s mindkét esetben III-ad osztályú földmérők lesznek. Poroszországban mellékjövedelem a postai agentúra; továbbá a húsvizsgálat (Fleischbeschaueramt), madártömés, kőménytermelés stb.

A tanítók segédjei az *Incipienten*, *Adstanten*, *Instructoren*, *Provisoren* stb. igen gyakran nagyon kétes existenciák és szörnyű tudatlanok, s köztük 1795-ben száz, sőt néhol kétszáz is alig tudott jól olvasni; persze sok helyt gyakran maga a Schulhalter is nehezen tudott olvasni.¹⁾

A néptanítói állás rendszeressé a seminariumpok felállításával kezdett válni; de csak kezdett, mert bár 1811-ben Poroszországban tizenegy seminarium volt, a szülék a tanítópályára szánt fiokat elsöben mesterségre tanították. Például Kelet-Poroszország egyik ily intézetében (Klein-Dexen) 1806-ig 242 növendék lépett az intézetbe, köztük 109 szabó, 21 csizmadia, 5 asztalos, 4 takács, 4 kerékgyártó, 2 pék, 2 lakatos, 2 szöcs, 2 kereskedő stb. A berlini seminariumban 1789-ben 60 ifjú volt, köztük 39 volt iparos segéd,

¹⁾ Württembergben 1795-ben 977 tanító mellett 356 provisor volt valóságos nyomorult helyzetben.

többszörre szabó és cipész; közülök 24-et bocsátották ki ez évben mint hasznavehető tanítót. A porosz seminariumokban a növendékek tanulták a selyemhernyó és eperfatenyésztést, hogy mint tanítóknak ne kelljen mesterséget folytatniok.

A legderekből tartozott Szászországban a weimari, hol Herder is nagy hatással volt a növendékekre. 1793-ban intette őket, hogy legyenek méltók a hozzájuk fűzött reményekhez, mert „bennetek és általatok műveljük a későbbi idők emberiségének legfontosabb, legromlatlanabb és legderekből részét.“ Homlokegyenest ellenkezett ezzel a Goethe felfogása, ki megrendelte, hogy Weimarban a gymnasium és seminarium tanulói, színi előadások alkalmával, mint statisták és choristák szerepeljenek. Természetes, hogy a próbák sok idejüket vették el; sokat is panasztak e miatt, de a rendelet érvényben maradt egész 1820-ig, mikor azt az országgyűlés „serenissima liberalitas“-a megszüntetvén, elvászta a seminariumot a színpadtól

A szászországi seminariumokban sokáig nagy zavarban voltak a szükséges tantárgyak iránt. 1819-ben Eichorn miniszter egyik neves igazgató (Denzel) leczkáját akkor találta meglátogatni, mikor az éppen Fries bölcséletének ethikai és anthropologiai részéről praelegált. A jó öregnek sejtelve sem volt az iskolamesteri hivatalról. Más nézetben volt már Dinter, ki azt tartá, hogy nem az ismeretek soka-ága, hanem világossága, és a tanításbeli jártasság teszi a tanítót. Rendes tantárgyak voltak a hittan, bibliai történetek, paedagogia módszertana, számvetés, nyelvtan, természetisme, történelem és földrajz.

A porosz seminariumokban a 3 éves tanfolyam tárgyai nem voltak kisebb számmal; de a kormány szabad kezet engedett az igazgatóknak a tanterv kidolgozásában, s ők nem is adtak okot a kormány beavatkozására. Csak mikor a reactionarius irány megkezdődött, tették a breslauer intézeteket egy egyetemi tanár felügyelete alá, a ki „felismerte az újításra vágyó kor gonosz kinövéseit, *betiltotta a tornát, mint államellenest* (!), s gyanúsnak tartotta a geometria tanítását, mert a néptanítók könnyen belevegyülhetnek a községi földek felosztásába.

A nem-seminariumból kikerült tanítók száma rendkívül nagy volt, s így azoknál a tanítói működés fogalmát az utánzás merítette ki. Segédeiktől is — ha voltak — csak utánzást vártak. Midőn 1809-ben a stuttgarti egyházfőtanács a segédeket tartó tanítóktól

megkérdezte, hogy micsoda módszer szerint tanítanak, a legelszomorítóbb esetek jöttek napfényre. Egyik őszintén megvallotta, hogy nem tudja, micsoda módszer szerint tanítja segédjét; másik azt mondá, hogy segédét rászorítja, hogy énekeljen, s vele énekel, hogy az ordításról leszoktassa.

A tanítóválasztás rendszeren a régi módi szerint ment. A faluban a bíró s néhány előkelő paraszt, mint bizalmi emberek, választották a tanítót, kit aztán az egyházfő (Superintendent) megvizsgált. A parasztok rendszerint azt választották, ki modorban és ruházatban hozzájuk legközelebb állott, szép betűket tudott írni és erős hangja volt. A műveltségre és készültségre nem ügyeltek. A tanítóválasztásban elkövetett sok visszaélés miatt Würtembergben a választófejedelem elvette a községektől a tanítóválasztás jogát, magának tartotta fenn, és a leendő tanítók megvizsgálására egy egyháztanácsi küldöttséget delegált.

Hogy a tanítónak tisztességes lakás, külön konyha és konyhakamara s egyáltalán kellemes otthon kell: arra a múlt század végén igen kevesen gondoltak. Nagyon későn lett általánossá (?) az a felfogás, hogy a nyomorult viskók helyett a tanítói álláshoz méltó iskolahelyek kellenek: térs és egészséges termekkel és a tanító (s családja) részére alkalmas lakással. Valóságos csuda-számba esett, hogy Göttingában 1792-ben, az építészeti főbiztos, két emeletes iskolaépületről ír, melyben a tanítón kívül a segédtanító is benlakjék. Hiszen ha a német költőt, Voss-t, a szép papi lak lelkesítette a legszébb idyllek írására, bizony a tanítói karnak is kellett, hogy lakóházai ne csak a száznalmi érzését keltsék fel, hanem olyanokat, melyek kitartó munkára sarkalják.¹⁾

Aztán, hogy a tanítónak *szünidőre is* van szüksége: az emberek sok helyt alig tudták elképzelni. Badenben volt ugyan szünidő de esős napokon szünidőben is kellett a tanítónak tanítani. Hogy a tanító szabad idejét szórakozási utazásra is felhasználhassa: a hatóságok nehezen tudták felfogni; pedig Jean Paul Richter kedélyesen megmondotta egyik művében (Maria Wuz): „In keiner Seele dieses

¹⁾ Iskolaházak építésére csak a porosz kormány 1874—81-ig 98. 1 millió mprkát, kerek számban 50 millió frtot költött. A néptanító lakása rendszeren két tágas szobából és egy kisebb szobából vagy kamarából áll.

Jahrhunderts steht ein so grosser Begriff von einem Sonntage, als in denen, welche in Kantoren und Schulmeistern wohnen.“ Érdekes faja volt a szünidőnek az u. n. „Steckenferien“, midőn a tanító a fiukkal az erdőbe ment vesszőkért, melyeket nyaláb számra hordotak az iskolába — persze a *virtus beiktatása* végett.

Harnisch porosz paedagogus, még a 30-as években is sürgette hogy a tanítói állásból ki kell zárni a kiszolgált katonákat és altiszteket, a szolgálkat és szolgálalküeket, kiket a földes urak csempésznek az iskolába, s mindazokat a papjelölteket, kik tudatlanságuk miatt papokká nem lehetvén, kétségbeesésükben iskolamesterekké lettek.

Minő óriási haladás ezzel szemben a jelenkorban, midőn pl. Szászországban 1865-ben elrendelte a kormány, hogy a mely tanítójelöltek a tanképesítő vizsgálaton *jeles* vagy *discéretes* fokozatot kaptak: két évig tanulhatnak a lipcsei egyetemen, bár külön valamely karba nem iratkozhatnak; de az egyes tudományokat hallgathatják, s azoknak befejezése után, egyes középiskolákon helyet kaphatnak. Más országokban is találunk hasonló törekvést; Bajorországban 1865-ben 500 tanító-fiú látogatta a felső iskolákat. Nagyon kecsegtető az is, hogy újabb időben sokan foglalkoznak a tanítók közül paedagogiával és segédтанаival. A tanítóknak ma már nem kell várakozni, hogy valamelyik theologus vagy philosophus mikor készít számukra tanítási vezérfonalakat. Ők magok is tudnak a forrásból meríteni. Élénk szellemi életök meglátszik azokból a könyvekből és íratokból, melyek évenként a tanítói kartól kerülnek ki. Nagy tudományos problémák megoldására nem vállalkoznak, hanem igenis arra, hogy a tudomány vívmányait a nép köreiben terjesszék, hogy az értse hazája történelmét és állami intézményeit.

E végre kettő kell: 1-ször hogy a tanító legyen a község legmiveltebb tagja, s mint olyan a nép szellemi vezére. Egyebeket mellőzve erre a zene által is jelentékeny hatással vannak. Egész sora van ma a néptanítóknak, kik a német dal megalkotása és terjesztése ügyében nagy érdemeket szereztek. A zene és dalegyletekben nagyon sokat tesznek, úgy, hogy ha csak minden tizedik tanítót vesszük is olyannak, a ki jól játszik zongorán, vagy hegedün, harmoniumon, orgonán, cellón vagy fuvolán avagy jó énekes — már ezzel is óriási

összege kerül ki a műélvezeteknek, melyekben a közönséget városokban és falvakon részesítik.

Ezeknél fogva ma a tanító a szellemi rendekhez tartozik, kitől a társadalom is sokat követel. Azt követeli, s ez a 2-ik és vajmi kényes kellék, hogy a tanító mindenhez értsen, s benne m. e. megtestesüljön a nép összes műveltsége. Tőle várják, hogy a nép oktatója legyen, ne csak az elvont ismeretek elemeiben, hanem gyakorlatilag is: a gazdaságban, méhészetben, gyümölcsfatenyésztésben, se-lyemhernyótenyésztésben stb.

Még egy pár szót a néptanítóknak az egyházi felsőséghoz való viszonyáról.

A tanítóknak a papsághoz való viszonya kétségbeejtő volt. A kormányok legtöbb országban (Bajorország, Baden, Württemberg, Brandenburg, Pfalz stb.) a papokra bízta az iskolafelügyeletet; de kevés volt a siker, mert a papság méltóságán alól valónak tartotta holmi „tudatlan“ népséggel vesződni. Igen sok helyen a pap a tanítót *er*-nak szólítja, inasának tekintve, s ha az hozzá megy, le sem ülteti. 1801-ben a porosz kormány a sziléziai papoknak megrendeli, hogy a néptanítóval úgy bánjanak, mint emberrel; s ne tétessenek vele oly szolgálatot, mely tekintélyét a községben csökkenti. Sőt a 18-ik száz utolsó éveiben azt a kérdést is vitatni kezdik, hogy vajjon a papság egyetlen felügyelője-e az iskoláknak és tanítóknak; s vajjon a pap erre a tisztre eléggé elé van-e készülve? 1803-ban már komolyan fejtegeti egy egyházi lap, hogy a tanító a maga szakmájában lehet szintoly tudományosan művelt, mint a pap a magáéban. Egy 1801-iki szabályzat Sziléziában kimondja, hogy a papi és iskolafelügyelői állást nem lesz szükség ezután egy személyben egyesíteni.

Lassú fejlődés eredménye volt a tanítói állás önállóságának megalakulása, s a tanítói kar tekintélyének a kivívása oly lenéző felfogással szemben, minőben hosszú időn át kormányok és községek részesítették, mert hiszen Würzburgban és környékén (még 1803-ban is), a tanítót küldönchezre, közmunkákra és éjjeli őri szolgálatra is rászorították. Ma már a népoktatás és a néptanítói kar hatalmas tényezője az egész állami életnek és a közművelődésnek. Poroszországban 1872-ben az állam 5 millió márkát adott ki népoktatásra, 1892-ben pedig 58 milliót. A néptanító fizetésének Württembergben már 1866-ban legalább 400 frtnak kellett lenni. Időközi javításokkal oda

jutottak, hogy 1892-ben a rendes tanító kezdő fizetése 1000 márka (500 frt) és legmagasb fizetése 2000 márkában végződik. A segéd-tanítók kezdő fizetése is 10% -dal nőtt, s legmagasb fizetésök $23\cdot7\%$ -dal, s e mellett szabad lakást is kapnak. Szászországban 30 évi szolgálat után 1500, városokban 1650 márkára megy a tanító javadalma, s e mellett drágasági pótléket is kap. Jó példával járnak elől a nagy városok: Lipese, Drezda, Berlin, Frankfurt, Hamburg, Breslau stb. Berlinben a r. tanító kezdő fizetése 1500 márka (800 frt), mely emelkedhetik 300 márkájával 7 izben és 8-ik izben 200 márkával, egész 3600 (1800 frtig). És a néptanítók hadserege honfoglalási miszsiót is teljesít. Erre csak egy példát hozok fel. Kelet-Poroszországnak oszterodei kerületében 1827-ben 89 népiskola volt: köztük 28-ba lengyel, 5-be német, 56-ba lengyel és német gyermekek jártak; s a tanítók közül csak 4 tudott csupán németül tanítani. 55 évvel később e kerületben minden iskola német volt, tehát a lengyel szó belőlük végkép kiveszett.

A tanítók özvegyeiről és árváiról is sok helyt nagylelkűen gondoskodnak, de még egyáltalán nincs egységes eljárás. Mecklenburgban még nincs nyugdíjtörvény; de Koburgban, Anhaltban, Hamburgban, Weimarban és Oldenburgban a tanító 50 évi szolgálatra teljes fizetéssel megy nyugalomba. Baden már 40 évi szolgálatra is megadja a teljes nyugdíjt, sőt Meiningen 30 évi szolgálatra is. Lübeckben, Württembergben, Koburgban és Szász-Weimarban a legkisebb nyugdíj a fizetés 40% -a, Szászországban pedig 34% -a. Az előbbi helyeken megadják a nyugdíjt az első szolgálati évtől fogva, Badenben és Anhaltban az 5-dik évtől, Württembergben a 9-ik évtől, s Szászországban és Hamburgban a 10-ik évtől fogva. Badenben az új törvény szerint a nyugdíj k. b. 1400 márka (750 frt).

Poroszország a szabadelvű államokhoz csatlakozik e részben is. Az 1885-iki nyugdíjtörvény a tanítót rendes államhivatalnoknak tekinti és a szolgálati 10-ik év multán (sőt betegség esetén még azelőtt is) $\frac{15}{100}$ a nyugdíj, s aztán minden évben $\frac{1}{60}$ -dal nő a jövedelem $\frac{3}{4}$ -éig, bárhonnan s bárminő alakban kapta is azt a tanító; tehát a 40-ik évvel a legfőbb tételt eléri. A 65 éves korban beállott szolgálatképtelenség esetén megkapja a nyugdíjt minden föltétel nélkül abból 600 márkát az állam fizet, s a többit a község pótolja.

Bethlen Gábor lakodalma.

— Egy röpirat a XVII-ik századból. —

A hírlapok helyét pótoló XVII-ik századbeli röpiratok közt van egy, mely Bethlen Gábornak Brandenburgi Katalin hercegnővel tartott lakodalmát leírja. Ez a kis röpirat¹⁾ Augsburgban jelent meg német nyelven, még abban az esztendőben, melyben az esküvő megtörtént: 1626-ban. Szerzője bizonyosan pennás embere volt a menyegzőre küldött német küldöttségek valamelyik előkelő tagjának. Maga a menyegző leírása igen érdekes és egy-egy apró részlet belőle jellemző vonást mutat Bethlen Gáborról.

A röpirat címe ez:

Umbständtliche | Relation | des Bethlehem Gabors, | mit der Chur Brandenburgischen Princessin Catharina, | zu Cascha gehaltenen Beylagers. Colophonja: Zu Augspurg, bey Georg Wellhöfer, | Brieffmahler, den Laden auff Barfusser | Brugk. ANNO 1626. A nyomtatvány végén: Gedruckt zu Augspurg bey Mattheo Langenwalter ANNO Christi 1626.

Midőn Bethlen Gábor, — úgymond a röpirat minden bevezetés nélkül — Erdély fejedelme Kassára érkezett, hogy Katalin, brandenburgi hercegnővel megtartsa lakodalmát, maga segített a termék berendezésének és más előkészítéseknek elintézésében. A folyó 1626. év február 18-án pedig megérkezett a havasalföldi követ 150 lovas kíséretében. Bethlen Gábor másnap fogadta kihallgatáson, mely alkalommal a követ átadta ajándékát is: két termeszt, szépen és értékesen díszített lovat.

Ugyane hónap 22-ikén több lengyel herceg követe, a krakkói

¹⁾ A szóban levő röpirat eredeti kiadása, mint *Szilágyi Sándortól*, értesülök, Budapesten több példányban meg van. A röpiratot a *Curiositäten* cz. Weimaranban megjelent folyóirat 1817. évfolyama közölte és mi e közlésből ismertetjük.

püspök, Sbaras hercege és a sendomiriai helytartó küldöttei megérkeztek. Ámde a lengyel királytól nem érkeztek követek. Nehány nappal azelőtt jött ugyan a lengyel főségtől egy nemes ember levéllel Bethlenhez, de Bethlen Gábor nem fogadta el ezt a levelet, mert nem az őt megillető czímmel volt czímezve, ezért visszaküldte küldőjének, azzal a megjegyzéssel, hogy miután neki a római császár ő felsége és a többi keresztény uralkodók megadják az őt megillető czímét, azt, a ki tőle megtagadja az ő jogos czímét, nem tekintheti barátjának.

Február 24-én megérkezett a török császár követe: egy basa, nagy kísérettel. A fejedelem a basa elé küldte saját nyitott kocsiját, néhány magyar főurat és 500 kopjás huszárt. Így fogadták és kísérték be a török vendégeket; a basa kísérete török módra dobszó és sípok hangja mellett vonult be.

Másnap délelőtt kihallgatást kapott a basa s ez alkalommal ő is átadta az ajándékokat: két török lovat, mely után tizenhárom ember következett, kik közül hárman aranyat, hárman ezüstöt, a többiek pedig bársonyt, selymet és mindenféle drága porcékát hoztak.

Délben a fejedelem a basa és kísérete tiszteletére török módra készített ebédet adott. Kissé föltűnt — úgymond a röpirat — hogy az asztalnál a főhelyet Bethlen Gábor foglalta el, aki ezenkívül föltett kalappal fogadta a basát, sőt nem vette le fővegét akkor sem, midőn ebédközben pohárköszöntőt mondott a török császáráért.

26-án arról tudósította Bethlen a basát, hogy a hercegnőtől követ érkezett, hírül hozván, hogy a menyasszony útközben himlőben beteg fekszik s ezért nem jöhet Kassára. A basa erre, minthogy nagy kísérettel érkezett és ok nélkül nem várakozhatott, eltávozott. Mint-hogy azonban a menyasszonyon sem a himlőnek, sem bármiféle más betegségnek nyoma nem látszott, ebből és más körülményekből azt lehet következtetni, hogy nem is létezett az a futár, hanem Bethlen azért járt el így, hogy megelőzzön a római császár és a török követ közt a rangkérdésben támadható mindenféle összeütközést.¹⁾

¹⁾ A tudósításnak ez a része téves. Padavini Angelo velencei követ 1626 márcz. 4-én Bécsből kelt jelentésében hivatalosan megemlékezik e betegségről, ezeket írván: „La sposa di Gábor giunta in Slesia s'e risentita dubitandosi di varole, ma fu semplice febrè per la quale ritarda il viaggio, e per conseguenza

Február 27-én megérkeztek a római császár ő fölségének, valamint az új magyar király ő fölségének, úgy szintén a bajor választó fejedelem ő fenségének követei, összesen ötszáz főnyire terjedő kísérettel. A fejedelem kocsijával és testőreivel, kik csupa lengyelek voltak, kísértette be őket, másnap mindenik külön kihallgatásban részesült a fejedelemnél, ez alkalommal szállásaiktól a fejedelem palotájáig erős őrség állott fegyverben.

A római császár ajándéka egy aranyláncz volt, gyémántokkal kirakva, 10,000 tallér értékben; a magyar király 6000 tallér értékű klenodiumot küldött. A bajor választó fejedelem követe urától szép arany medenczét hozott, szökőkúttal, ugyanő, a kölni választó fejedelem nevében, egy arany és ezüstből készült sast hozott ajándékba, mely mesterséges ütőórával volt díszítve.

Midőn márczius elsején a menyasszony mintegy fél mérföldnyire érkezett a városhoz, a fejedelem hatezer lovassal, ezerötszáz egészen kék egyenruhába öltözött hajduval, ötszáz német muskétással, kik vörös egyenruhát viseltek, számos úr és főnemes kíséretében a városból a hercegnő elé vonúlt, míg mindkét fél a várostól negyed mérföldnyi távolságban, hol számos sátor volt felütve, találkozott a szabadban.

Itt a fejedelem leszállott lováról, a hercegnő pedig kilépett kocsijából, a hercegnő megcsókolta a fejedelem kezét, Bethlen pedig balkezét nyújtotta menyasszonyának és egy szép, piros bársonnyal bevont sátorba vezette, hol egy óra hosszáig időztek. A hercegnő (akit nem lehet magas természetűnek nevezni, de aki szép arczu, arányos kinézésű volt) szintén pompás, fényes kísérettel, ¹⁾ hatvan fede-

allungate le nozze che viene scritto dovea seguise dominica passate.“ *Óváry Lipót*: Oklevéltár Bethlen Gábor diplomat. összeköttetései történetéhez 395 l. *Gindely* Antal szerint, hogy Katalin csakugyan megbetegedett, azt másfelől is megerősítik. *Gindely* Antal: Bethlen Gábor 110. l. 4. jegyz. A lakodalmat febr. 22-én akarták megünnepelni, de Padavini idézett jelentése szerint a menyasszony betegsége miatt késett az esküvő. Az ara útközben Sziléziában betegedett meg. L. *Gindely* id. művét 110. l.

¹⁾ A Brandenburgi Katalin kísérete méltó volt a hercegnő rangjához, Anna Zsófia braunschweigi hercegnőn és Schwarzenberg Ádám gróf követen kívül nemes urak és hölgyek, orvosok, gyógyszerészek, cselédség stb. összesen 255 személy, 340 lóval és 39 kocsival. Teljes részletességgel sorolja föl a kíséretet egy főnmaradt írás, melynek címe: „Az német fejedelem asszony hozása

les kocsival érkezett, melyek mindenike vörös bőrből készítve úgy volt elrendezve, hogy hat ló volt mindenik elé fogva, a fullajtárok pedig nem a lovakon, hanem elől, a kocsin ültek. Továbbá 200 lovas kísérte, mind vörös posztóból készített ezüst zsinórzattal ékesített egyenruhában, a minőt a kocsisok is viseltek. Nem hiányzott a kíséretből jól fölkesített nemesség sem. Csupán a brandenburgi választó fejedelem marsalljának magával hozott ruháit, melyeket a lakodalom alkalmával felváltva viselt, 50,000 tallérra becsülték, a nemes apródok köpenyei és nadrágjai aranyos rojtokkal ékített fekete bársonyból voltak, aranyos díszítésű fekete kivágott mellényt, alatta arannyal áttört ingelőket viseltek. Hasonlóképen a lakájok is, kik azonban köpenyek nélkül voltak. A menyasszony mellett vörös bársonyos, ezüst zsinórokkal és belülről dúsan aranyozott kocsijában testvére: a braunschweigi herczeg felesége ült. Miután a fejedelem a herczegnővel ismét kijött a sátorból, a menyasszony ez alkalomra készült pompás vörös bársony, mindenütt arannyal áttört hintóban foglalt helyet, a fejedelem lóra ült és a kocsi előtt a kísérettel együtt teljes rendben a városba indult. A fejedelem többek közt tizenkét ritka szép lovat vezetettet, mindenik vörös bársony aranyhímzésű takaróval volt borítva, így érkeztek az udvarhoz. ¹⁾

kor való rendek fő catalogusa⁴ és melyet *Radvánszky* Béla báró *Bethlen Gábor fejedelem udvartartása* cz. művének 223—226. lapjain közöl. A *Relation* adatai szerint a kíséret még nagyobb volt, mert 60 kocsiról szól.

²⁾ A küldött követek kívánságára teljes ceremonialét állapítottak meg, német szokások alapján, a fejedelemasszony fogadtatására. E latin nyelven írott följegyzés fennmaradt és *Radvánszky* id. művében Kovács Nándor közli 219—223. l. »Miután a fejedelem megérkezend és leszálland lováról — ígymond a ceremoniale egyik része — a brandenburgi választófejedelem követe mindenekelőtt kiemeli a kocsiból a fejedelemasszonyt, mire a fenséges fejedelem először is a fejedelemasszonnak, azután ennek nővérének és utoljára a brandenburgi választófejedelem követének kezét nyujtandja és a fejedelemasszonyt magyarul eljegyzett feleségének nevezendi, mit, hogy e körülálló németek megértsenek, ő fensége cancellárja latinul fog ismételni és magyarázni nemcsak, de sőt bővebben ki is fejtendi ő fensége szándékát. Ezek után valaki a brandenburgi választófejedelem titkos tanácsosai közül a most történetket kivonatilag, nem fenhangon, csak úgy, hogy a fejedelemasszony megértse, németül magyarázza meg ő fenségének, ki is azt, mit felelni kíván elmondván, feleletét ugyanazon tanácsos, ő fenségének, a fejedelemnek latinul, nyilván s fenhangon elmondja⁴ stb. *Radvánszky* id. műve 219. l. Továbbá: „Mint hogy a kassai palotában kell leszállani, ő fensége kíséretével azon helyen fog megállani, hol a feje-

Másnap kihallgatásra ment *Schwartzenburg* a brandenburgi választó fejedelem küldötte és átnyújtott a fejedelemnek egy borostyánkőből készült szekrénykét, mely különböző drágaságokkal és ritkaságokkal volt megtöltve.

Délután a fejedemi palotában, az összes követek jelenlétében megtörtént az esketés, ¹⁾ mely után lakoma következett. Ezalatt, valamint az egész lakodalom alatt, mely 8 napig tartott, nagy czéllövést, mindenféle tűzijátékot, versenyfutást és hasonneműeket lehetett látni és élvezni. Igaz, hogy néhány magyar módra készített étel, melyet a német hölgyek elé tettek, több kedvet okozott asztaltól való fölkelésre, mint az evéshez. ²⁾

delem leszáll és a fejedelemszonyt sajátkezüleg segíti a kocsiból való kiszálláskor. A szobába érve pedig a fejedelem búcsut vesz a fejedelemszonytól. A teremben a fejedelemszony, ennek nővére és a brandenburgi követ számára lesz elkészítve a vacsora, melynél csakis a fejedelemszony szolgálatában lévőök fognak föl szolgálni. *U. o.*

¹⁾ „Másnap a fejedelemszony, a választófejedelem követe, azonkívül még egy jelenlévő követ vagy más előkelő által, kire a fejedelem a tisztet ruházni akarja, a templomba, vagy valamely tágasabb csarnokba vagy szobába mint menyasszony vezetetik, hol az egyházi szertartások fognak végeztetni, hová nemkülönbén a fens. fejedelem is mint *völegény*, két követ, vagy más két főrangú által vezetendő léssen. Maguk az egyházi szertartások és pedig úgy a szónoklat, mint a megejtett és ismételt eskettetés megerősítése mint Berlinben történt, két nyelven, németül és latinul fognak végbemenni, minek végeztével énekes zene szólhat és *Te Deum Laudamus* hymnus énekkel és szerekkel hangoztattassék stb. Alább: „Az egyházi szónoklat, ha a fejedelemnek tetszik, csak magyar nyelven lesz tartható, minek végeztével illő lesz a fejedelemszony jelenlévő kísérei kedvéért azt latin nyelven is tartani. Maga egyébiránt a helyben hagyás ünnepélyessége ugyancsak mindkét nyelven és a fejedelemszony elé adandó kérdés német nyelven is intézendő vagy magyarázandó. Az egyházi szónoklat és szertartások befejeztével a választófejedelem valamelyik tanácsosa ő felsége a fejedelemhez fog közeledni és annak a fejedelemszony nevében a cselekményhez alkalmazott rövid beszéddel egy koszorút fog átnyújtani. A beszéd tartalma ilyen leszen (következik az előre megállapított beszéd). Miután ezeket a választófejedelem követe elmondotta, a kellő latinnyelven adandó feleletről a fens. fejedelem fog gondoskodni stb. *L. a ceremonialé-t Radvánszky* id. művében 220—221. l.

²⁾ Hogy e lakodalom asztaldíszítései és gasztronómiai oldalai is milyen fényvel és költséggel voltak kiállítva, mutatja a következő följegyzés is, melyet *Döbrentey* Gábor közölt az *Erdélyi Múzeum* VIII. (1817.) füzetében, Bethlen Gergely levéltárából. *Néhai Felséges Bethlen Gábor Lakodalmaiban Cassa 1626. Német*

Az első napon az esküvő után néhány előkelő német lovag szép *balletet* és *mascaratát* rendezett spanyol módra, a mi a magyarok előtt szokatlan lévén, nagyon csodálatosnak tűnt föl.

Midőn a fejedelem bolondja egy másik bolonddal tornán viaskodott és lándzsát tört, egy forgács a Bethlen Gábor bolondjának szemébe szökött, úgyannyira, hogy másnap belehalt.

*Szakác*z Ferencz Mester csinálta *Accidentiák*. Három kősziklak, ketteje öreg, egyik kicsin, mindenféle állatokkal rakva. 3 Torony bastjakkal különkülön forma Papirossakból csináltak. 3 Historiakból talált *accidentiák* külön forma. 4 Njári kertek, külömbkülömbféle vadakkal es kepekkel megh rakva külön formán. 12 Apro Oroszlanok. 20 Elephantok merő viaszbol. 12 Tengeri czudak leanjok es Asszonjok viaszbol. 13 Pava viaszbol. 13 Sz. György képei viaszbol. 12 Sar-kanj. 14 Mezítelen tengeri emberek. 15 Nemet ember forma, farsang kepen. 20 Kettefjü Sasok, Csaszar Cimere rajtok. 18 Korsó majorant sekfü viragokkal rakva. 12 Actian (Acteon) kiknek az fejek szarvas, az dereka ember. 11 Vadász puskasok zöldben. 15 Fortunak lobogokkal. 11 Szereczen Aszonjok. 11 Masfele Fortunak. 15 Fejer Pellikanok. 11 Angjalok. 16 Apro tengeri csudak. 6 Fejér hattju. 2 Fejer lo. 2 Fejer oroszlan. 17 Masfele tengeri czudak. 11 Cupido gyermekek. 15. Sz. Janos kepe. 15 Lovasok fegyverben öltözve. 11 Mas rendbeli tengeri aszonj formak. 12 Szekben ülő Herczeg kepek. 11 Apro tevek. 12 Erdei Kanok. 18. Apro erdei vadak. 9 Veszteg ülő Oroszlanok, az ő Felsege cimere rajtok. 15 Lo fejek. 14 Szarvas fejek pastetomra valok. 32 darab nehanj fele aprolek vadak es egyeb állatok. 503 gyümölcszfa magassak negy fele gyümölczel, bisalmaval, dioval, spanjol megyel rakva.

Ezek mind viaszból vadnak felalattva.

Tészta mivek következnek.

10 Fennallo Pavak, pastetomban tollason. 125 Indiaj Tjukok Pastetomban az bo(ő)re tollason fen alva. 123 Fajtjukokpastetomban. 125 Kappanok Pastetomban tollason. 125 Fogolj madar pastetom. 125 Njul pastetom. 150 pastetom eöz husból ket kepen. 125 szarvas pastetom. 126 czuka pastetom.

Laszlo Mester az Ő Felsege szakacza csinálta Materiak.

1 Eöreg elephant a tetejen egj toronj Vrunk 's Aszonjunk Ő Felsegek czimerivel, feljül megh ekesitve, alatta nadmezbol csinált varas, szep vadakkal megh ekesitve. 4 Szep tornyos varosok tiszta nadmezbol csinálva, külömbkülömb formak szep viragokkal megh ekesitve. 3 Kősziklak egy formak. teteiben mindeniknek Pellikan madarak, oldala viragokkal külömbkülömb vadakkal ekesitve, alatta nadmezbol csinált eszközök 2 Halas to külömb külömb forma, egyiknek tetejében egy vad ember, kinek kezeiben egy czorgo viz magossan megyen fel, fell oraigh, onnan az toba czorong meljben eleven halak lesznek ket (itt nem lehetett olvasni) es viragokkal megh ekesitve. Masik tonak tetejében negy öreg Golyobis, kikköl viz iö ki egj oraigh nagj toronjal es viragokkal ekesitve. Itt tünik szarvassa feredő mia egj Kiralj (Itt változik „a fürdő miatt“ szarvassá

Az esküvő után való napon a fejedelem 200,000 tallér értékű kincsesel ajándékozta meg a hercegnőt.¹⁾ Az ajándékok, melyeket mindenfelől nagy bőségben küldtek, kétszer annyi értékűek voltak, mint a mennyibe a lakodalom belekerült.

Francziaországból, Angliából, Velenczéből és más meghívott hatalmaktól nem érkeztek követek és a fejedelem a lakodalom befejezése után a Tisza folyón át Erdélybe utazott, valamint mindenki haza távozott.

Érkezőben volt ugyan egy spanyol követ is: Avantagnio ezredes, ki azonban midőn *Rosenbergben*, öt napi járóföldnyire Kassától meghallotta Bethlen Gábor elutazásának hírért, visszafordult, a fejedelemnek pedig utánna küldött egy nemes ember és négy kísérő által két 10,000 korona értékű klenodiumot.

Ezzel végződik a *Relation*, mely, mint látható, bár egészben érdekes képét nyújtja a lakodalom lefolyásának, de a szertartások fontosabb részének megismeréséhez okvetlen más forráshoz kell fordulnunk, mert ezeknél e kis tudósítás cserben hagy. Az egész valóban nem egyéb egy kis zsurnalisztikai múnél, mely arra volt szánva, hogy kíváncsi közönség olvassa. A tudósítás — mert legáltalában

egy király, az Acteon históriájáról lehet itt szó.) 70 szal Virag külömbkülömb formak, narancz, citrom, rosa, szekfü, mák, külömbkülömb fele ekessek. 13 leanj kepek derekaigh emberi kepek dereka alol hal kepek. 8 zaszlotarto, zaszlot tartva, nemet kepek. 8 Alabardos nemet kepek. 12 Teve viaszbol czinaltak. 8 Sz. György vitezi kik sarkant öklelek. 12 Vad ökör kepek aranjosak. 8 publikan madar. 8 Szarvasok. 10 Oroszlanok. 10 Phonix madar. 5 Pellikanok. 15 Kiralj ember kepek, előbbenivel külömböznek festekkel. (Döbrentei Gábor megjegyzése: „Az egybehajtott papirosra, melyen ezek feljegyeztettek, kívül ez van írva: Bethlen Gábor lakadalmara czinalt ekessegek Cassa.)

²⁾ „Másnap — így intézkedik előre a *ceremoniale* — az ebéd előtt a fejedelem új nevének nyilván és mindnyája jelenlétében azon ajándékot, melyet „Morgengabe“ azaz reggeli ajándoknak neveznek, ünnepélyesen, valamely tisztje által, saját maga jelenlétében átnyújtja. E latin szavakkal kísért cselekményre a választófejedelem követe a fejedelemasszony nevében alkalmas köszönő szavak kal fog felelni. Ezen adománynyal a fejedelem a szerencsésen létesült házasság feletti örömét szokta kifejezni, valamint a nászajándéki szerződésben kikötötték megtartását megígérni, egyuttal teljes védelmét, leghívebb házastársi szolgáltatást és változhatlan vonzalmát följánlani, minek bizonyítékául nyújtja az ajándékot és kifejezést ad neje kölcsönös szeretete és hűsége iránt táplált reményének s végül az isten áldását kéri le e frigyre stb. *Radvánszky* id. m. 222. l.

így nevezhetjük — hangja nem mindenütt közönyös, helyenként valami kevés csipősség is van benne. Így a magyar ételekről azt állítja, hogy azok felkeltették az asztaltól a hölgyeket, annyira nem tetszettek, majd megjegyzi, hogy a begyűlt ajándékok értéke kétszer annyi, mint a menyegzőre tett költségek. A lakodalomnak olyan bajairól, melyek belsőbb udvari titkot képeztek, nem tud semmit a tudósítás írója, ezek az udvari pletykák nem jutottak a szerény író fülébe; ám Padavini, a velencei titkos tanács követe Bécsben meghallja, hogy a vendégek, bár kápráztató fényűzéssel és fejedelmi pompával történt minden, nem nagy kényelemben részesültek, a braunschweigi herczegné s a kíséret tagja — *horribile dictu* — szalmán voltak kénytelenek becses fejöket nyugalomra hajtani és a terem, melyben táncoltak, csak olajlámpákkal volt világítva, melyek kiállhatatlan bűzt terjesztettek ¹⁾ És a lakodalom után három héttel a dogepalota felé sietett e fontos hírrrel a köztársaság futára.

Az általam itt ismertetett e *Relationt* összehasonlítottam *Khevenhüller Annaléseinek*, e nagy forrásműnek ama részével, ²⁾ mely a Bethlen Gábor lakodalmáról szól. Úgy találtam, hogy Khevenhüller egészen átvette nagy művébe ezt a kis tudósítást és a Bethlen fejedelem lakodalmáról nem is mond egyebet, mint a mit e *Relation* ujságol.

Ebből is látszik, hogy az előbbi századok apró tökéletlen ujságlapjai is — melyek közé tartozik ez a *Relation* — érdekes, sőt sokszor fontos adatokká válhatnak.

GYALUI FARKAS.

¹⁾ *Gindely*: Bethlen Gábor 112. l.

²⁾ X. köt. 1282. s. köv. lapjain.

Irodalmi Szemle.

A magyar irodalomtörténet-írás terén nagy ideig emlékeztetés munka lesz az a díszes vállalat, melyet az Athenaeum *Beöthy Zsolt* szerkesztése alatt megindított: *A magyar irodalom története*, képekkel, Beöthy nálunk bizonyára a leghivatottabb, ki a kutató tudós mélyreható vizsgálatával az alkotó művész ihlető ízlését, az irodalmi bölcsész szellemes felfogásával az igazi költő nemes előadását egyesíti, hogy a mai kiváló irodalomtörténet-írók élére álljon s ezzel a nagy alkotással a nemzetet megajándékozza. Mert nem maga Beöthy írja csak, hanem egy előkelő gárda, melyben a régibb és újabb nemzedék jeleseit vonta össze, nem is a szakkörök, hanem az egész művelt magyarság számára, megnyugtató tanútságaként a nemzet ezer éves művelődésének, mely egyfelől az egyetemes emberi műveltség tárházából, másfelől a nemzeti szellem eredeti termeléséből erősödött; de azért a Beöthy neve a zálog és ígérlet, hogy a munka az ő eszméinek, ízlésének, irányának követésével készül, s az irodalomtörténeti tudomány mai színvonalán az alaposítást az elbeszélés könnyű és népszerű hangjával köti össze. Mert a vállalat minden egyes czikke oly szakember tollából kerül ki, kinek az a kérdés különös tanulmányai körébe esik, de az eredeti kutatást a mai fejlettebb nemzeti stíl szépségeivel tudja össze foglalni és közölni; ennél fogva a maga egészében gazdag monographia-irodalmunk összes eredményeit értékesíti s az anyag törmelékei nélkül a művelt nagy közönség követelése szerint összegezi; a vállalat a maga egészében érdekes és becses emléke lesz az irodalomtörténet-írás jelen állásának, de érdekes és becses emléke egyszersmind a nemzeti genius ezer éves élő és éltető munkásságának. Mert Beöthy a maga eszmében gazdag és tömött, igen szép és szellemes bevezetésével, mely mint pompás praeludium nyitja meg a művet, az irodalmat a nemzeti szellem kifejezésének tekinti, a nemzeti szellemet pedig oly művekben keresi és találja meg, melyek a nemzet közös lelkéhez szólanak. Az ő szavai szerint az irodalom mai fogalmának határozó jegye: *az egész nemzetnek szóló elme-művek foglaltata*. S ez a meghatározás elüt az eddig szokásos felfogástól; s a magyar irodalom történetének kereteit egészen új határokkal jelöli meg.

„A magyar irodalmat — úgymond — nem minden magyar nyelv-

ven írott könyv képezi; de a magyar szellemnek minden olyan alkotása, éljen bárcsak a nép ajkán, vagy legyen írásba jegyezve, vagy nyomtatásban közzétéve, a melynek felfogása, czélzata, vagy előadása által megnyilatkozik a nemzet lelke, gondolkodása, érzése, képzelete, vagy valami belőle. Semmi belső okát nem látjuk, hogy az irodalom, vagy ha úgy tetszik, akár nemzeti irodalom köréből ki legyenek zárva a magyar elméket magyar elmékül jellemző deák nyelvű munkák: krónikáink és latin történeti munkáink, melyek bizonyos korszakokból a magyar históriai felfogásnak egyedüli emlékei, vagy akár humanistáink, kik a művelődés egy nevezetes áramlatának hatását mutatják legmíveltebbjeink szellemére. Viszont minden nyelven, s így a miénken is, sok olyan könyv íratott, a mely az irodalom körén kívül marad. A szakmunkák például csak a nemzet egyes osztályainak szólnak: a különféle tudományokkal foglalkozó tudósoknak. Ezek foglalatja: írott tudomány, de nem irodalom. Nem ide valók a gyadorlati élet czéljait szolgáló könyvek. A mi azonban így tárgyánál fogva nem tartozik is az irodalom körébe: kiváló írók, a nemzeti lélek hivatott tolmácsai, felfogásuk és előadásuk módjával az egész nemzet számára meghódíthatják, az irodalomba avatthatják. A históriai kutatás tudományából így lesz történetírás, a philosophiából és theologiából mindenek eszéhez és szívéhez szóló elmékedés és erkölcsi tanítás, a jogtudományból és politikából szónoklat. A historikus, böleselkedő, theologus nem tárgyánál, az előadott tényeknél és kifejezett igazságoknál fogva író, hanem felfogása, képzelete, érzése és előadása módjánál fogva. Az irodalom történetének is ezekre van főgondja, könyveik tartalmából, eszméik közül pedig csak azokra, melyek az egész nemzeti szellemre jellemzők vagy hatásosak. Egyedül a költészet az, mely az irodalom középpontját képezvén, összes tartalmi és alaki mozzanataival az irodalomnak, s így az irodalom történeti tárgyalásának is körébe tartozik.

Ime, a munka terve, melyet a szerkesztő írói gárdájának *törvényül* kijelölt; a művelt nagy közönségnek *tájékoztatásul* adott. Ez a magyar irodalom története valóban nemzeti szellemünk tükre és fejlődésének, alakulásának magyarázója lesz. Az első füzet, melyben a Beöthy mesteri bevezetése után a magyar nemzet őskorát ismerteti Réthy László, a magyar nyelv eredetét vezeti le Simonyi Zsigmond, s a pogánykori költészet emlékeit jellemzi Erdélyi Pál, a megvont határok között halad. Bemutatása alkalmával egyelőre nem lehet egyéb czélunk, mint hogy igaz örömmel üdvözljük s közönségünk figyelmébe ajánljuk e vállalatot. Dolgozótársai: Alexander Bernát, Angyal Dávid, Badics Ferencz (egyszersmind segédszerkesztő), Ballagi Géza, Bayer József, Bánóczy József, Erdélyi Pál, Fraknoi Vilmos, Gyulai Pál, Hahn Adolf, Haraszti Gyula, Hegedüs István, Horváth Cyrill, Imre Sándor, Jancsó Benedek, Kardos Albert Kelemen Béla, Láczy Gyula, Marczali Henrik, Négyesy László, Péterfy Jenő, Pulszky Ferencz, Radó Antal,

Rákosi Jenő, Réthy László, Riedl Frigyes, Sebestyén Gyula, Sebestyén Gyula (dr.), Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Széchy Károly, Szilády Áron, Szilágyi Sándor, Szily Kálmán, Szinnyei József (idősebb) Szinnyei József (dr.), Takács Sándor, Vadnai Károly, Váczy János, Zichy Antal. Az Athenaeum, mint kiadó társulat hazafias áldozatkészséggel fényes kiállításban bocsátja közre a nagy művet, mely a magyar irodalomtörténetírásnak magasabb színvonalon újabb lendületet adand; s valóban az a külföld hasonló kiadványaival méltán versenyezhet. E füzetet az első irodalomtörténeti termék, a Czvittinger Dávid *Specimenje* címlapjának, a *Halotti beszédnek*, s a *középkori barát-író*nak pompás szinnyomata, a *Toldy Ferencz* és *Tinódi Sebestyén* képe, a *Kisfaludy-társaság* ereklye-szekrényének rajza ékesíti, egyéb a nemzet eredetére vonatkozó rajzokkal. Az egész vállalat 50—60 nagy íven, 20 füzetben, egy esztendő alatt, két hetenként fog megjelenni, egyes füzet ára 40 krajczár, az egésznek 8 forint, a mi rendkívüli olcsó, csak is a mívelt közönségre való számításal lehetséges. A kinek szívében a nemzeti genius alkotásai, s a magyarság ezer éves multjának irodalmi hagyományai iránt él a lelkesedés: bizonynyal meg is fogja szerezni.

H. Stending: Griechische, und Römische Mythologie. Stuttgart, Göschel, 1892. 144 lap 80 fillér. A mythologia egyike azon tudományszakoknak, melyek jelenleg nagy változáson mennek keresztül. A jelentékeny számú dolgozatok és könyvek sokféle és egymásnak ellentmondó theoriái sok tekintetben problematikussá teszik a mythologia tudományát és szerfölött megnehezítik valamely mythológiának rendszeres előadását. Különösen áll ez a görög és római mythológiáról, melynek irodalmát a Bursian-Müller-féle Jahresbericht über die Fortschritte der classischen Alterthumswissenschaft külön kötetekben ismerteti, s a melynek a tudomány mai igényeinek megfelelő kézikönyve még nem jelent meg a Müller-féle Handbuch der classischen Alterthumswissenschaftban. Ily körülmények között elismerést érdemel a fent említett munka szerzője, hogy az érzett hiányon segíteni akarván, a nehéz munkára vállalkozott. Egy kis kötetben sikerült neki áttekinthetően és értelmesen csoportosítani a nagy anyagot, másrészt meg a nélkül, hogy egyoldalúan az egyik vagy másik mythologiai magyarázó irányhoz csatlakoznék, törekszik értékesíteni a legújabb tanulmányok eredményeit.

Napoleon anyja. Pozsonyi deák koromban egy ventur-útczai házban nem egyszer melegedtem annál a nagy zöldcserépkemenczénél, mely mellett az 1805. év karácsonyán, hagyomány szerint, Napoleon is megpihent. El-elgondolkoztam rajta, ilyen kis szobában, ilyen szerény körülmények közt mi keresni valója lehetett olyan nagy embernek, hogyan vetődhetett ide az a férfiú, ki egész Európában is alig fért el? Arthur Lévy könyve (*Napoléon intime*, Páris, Librairie Plon, 1893. n. 8°., XII, 656 lap) eddigi olvassmányaimnál talán még jobban meggyőz, hogy szűk négy fal között, polgáriás cserépkemencze mellett egy Napoleon

szelleme is megvonulhat; s hogy ő maga, ki úgyszólván újra rendezte, fölforgatta Európa minden fejedelmi palotáját, jól érezte magát ilyen keresetlen környezetben is. S annál jobban, mert hiszen a megszokott fénynek pár óráig való nélkülözése éppen azt jelentette, hogy utána annál vakítóbban jelenik meg az iránta rajongó, vagy a tőle féltő tömeg szemében.

Míg minálunk még most is olyan bátortalan a közvélemény, hogy nem meri a közszeretet legelőkelőbb talapzatára állítani azt a férfiút, ki legfőbb eszköze a modern Magyarország megalakulásának, a francziáknál akkor is erős volt a Napoleon-kultus, mikor ezzel a nagy emberrel homlokegyenest ellenkező irányt követett a politika. Most, a köztársaság napjaiban majdnem inkább, mint valaha. S ha az imént elhunyt *Taine* és iskolája valódi jelentőségére kívánja is leszállítani azt a működést, melyet hazája és Európa történetében kifejtett, úgy látszik, annál többet nyer Napoleonban az ember, mentől inkább külön választják egyéniségét azoktól a körülményektől, melyek őt olyan szédítő magasságba emelték.

Ezt a munkát végzi A. *Lévy* könyve is. Igazi lélektani tanulmány, a nélkül, hogy a tényeken s azok csoportosításán kívül egyebet kívánna adni. Teljes őszinteséggel mutatja be az embert, a testet és a vért, s előnyeinek kedvéért nem takargatja hibáit. Majdnem másfélszáz könyvből, többnyire emlékiratokból, a gyermek első sírásától a megbukott császár utolsó sóhajáig, mozaikszerű adatok alapján építi föl azt a jellemet, mely egy világon uralkodott s mely bámulatra, irigységre, gyűlölségre keltette az emberiséget, a nélkül, hogy a szigorú történetírás valami természetfölött álló jelenséget fődözhetne föl benne. Mégis csak a *Taine* elvének igazolása ez a nagy ember; őt is a körülmények emelték; s oly nagyra azért, mert rendkívüliek voltak ezek a viszonyok.

Attól a pillanattól fogva, hogy 1769. aug. 15. d. e. 11 órakor Ajaccióban megszületett Napoleon, *Lévy* könyve mindvégig ott tart bennünket a család legbensőbb körében. Csakhogy vége felé ez a kör úgyszólván már az egész Nyugatot magában foglalta. Ha az a kép, melyet anyjáról, *Laetitia Ramolinoról* fest, nem versenyezhet is azzal, melylyel *Larrey* (Madame Mère. Napoleonis mater. Páris, 1892.) csak az imént hájolta el az olvasó közönséget, a jólelkű, egyszerű, de mégis a Lucretiákra, Portiákra és Corneliákra emlékeztető édes anyának alakja elkíséri egész tüneményes pályáján a fiút, a hatalmas Caesart, kinek anyjához való igazi szeretete nem egyszer megengesztel bennünket életének egyes visszataszító jeleneteivel szemben. S ha a francziák 2—3 hónappal ezelőtt mint igazi nőt búcsuztathatták el *Grévynét*, ki egyszerű asszony maradt akkor is, mikor ura a köztársaság elnöke lett, még jobban megilleti az elismerés Napoleon anyját, ki akkor is megőrizte igénytelenségét, mikor fia a félvilágnak parancsolt. Ez annál rit-

kább tünemény, mert őt nem Grévyne finom műveltsége tartóztatta a hatalom felhasználásától, hiszen társadalmi műveltsége aránylag kevés volt; csupán jó lelke marasztotta meg a mérséklet útján.

Arthur *Lévy* gazdag tartalmú könyvéből csupán az őt jellemző adatokat mutatom be.

Napoleon, ahogy maga bevallja, kis gyermek korában, mint egy népes család tagja, sok szükségét és nélkülözést szenvedett. Atyja és anyja hat gyermekökkel rossz napokat láttak. „Az ég azonban igazságos... Anyám igazi asszony.“ Így írt 1811-ben a leghatalmasabb császárság ura; s mivel így írt, nem lehetett rossz fiú. Valóban, anyjával szemben való magatartásában még a legelfogultabb kritikusok sem találtak kivételt valót.

Mint egyszerű tüzérhadnagy, majd kapitány minden keresetét, zsoldját édes anyja rendelkezésére bocsátotta. Már mint tábornok, kényelmes lakást rendezett be családjának, mely idáig nyomorúságosan élt Marseilleben. A Vendémiaire után az az első gondja, hogy jól ellássa hozzátartozóit. Maga mondja egyik levelében, hogy családjának 50—60 ezer frankot küldött, s hogy minden szükségesről gondoskodik. Az első olaszországi hadjáratban Montebellonál és Passerianonál mellette találjuk anyját és nővérét is. Mielőtt Egyiptomba ment, Párisban tisztességesen berendezte családját.

Mint már első konzul, azon volt, hogy anyja az állam fejéhez illő házat tartson. Anyja ettől fogva a Montfermeil hételben, a Mont-Blanc-utczában lakott. Kevéssel ezután Laetitia, most már Franciaország nagyasszonya (Madame Mère), a Saint-Dominique-utczában levő hétel de Briennet kapta meg, a hol különben a hadügyminiszter lakott. A császár anyja részére itt egész kis udvart rendeztek be; volt 5 udvarhölgye, 2 kamarása, 3 lovásza, egy fő alamizsnaosztogatója, egy titkára s egy felolvasónője. Az udvarhölgyek közt volt *d'Abrantès* hercegnő ki mémoiresaiban számos részletet tartott fenn erről az udvarról.

Napoleont pusztán a fiú kegyelet készítette anyja tiszteletére: anyja maga keveset törődött a saját díszével. A szerencsefiának mindenestre fejtörést okozott, hogyan tegye császárságában első helyre édes anyját, kinek szokásai és beszédmódja oly kevésbé illettek magas állásához. Maga Bonaparte Lucián is bevallja, hogy nem beszélt jól sem francziául, sem olaszul. *Girardin*, ki 1809-ben társalgott vele, azt beszéli, hogy l'empereur helyett l'empereourt, je és de helyett jout és dout stb. mondott.

Napoleonnak anyja iránt nyilvánosan tanúsított tisztelete nem volt a fiú szeretetnek hatásra számított fitogtatása; ő és anyja valóban a legbensőbb vonzalommal viseltettek egymás iránt. Csakhogy ez a bizalmaskodás néha olyan módon nyilatkozott, hogy szinte elvete-mültségnek lehetne mondani, ha tulajdonképpen nem enyelgés számba akarták volna venni. Emlékirataiban *Roederer* elbeszéli, hogy 1802.

ápril 17-én, nagyszombaton a másnapi istentiszteletről, a püspökök szentbeszédeiről s más effélékről folyt a szó. A császár anyja fölemlítette, hogy fiát, Napoleont hajdanában föl is pofozta, ha nem akart menni misére. „Tegnapelőtt — tette hozzá — azt mondtam neki, hogy most már nem szükséges őt pofonnal biztatni a nagymisé meghallgatására.“ „Nem, — felelt a császár — most már hatalmamban áll, hogy visszaadjam.“ S egyszer valóban arczúl legyintette anyját!

Vasárnaponkint a császár anyja s az egész család mindig a tuile-riákban ebédelt. S fia kérelmére, Josefintől való elválása után is, megjelent a császári palotában Laetitia. — Bonaparte Lajosnak eltűnése 1810-ben nyugtalanságba ejtette az egész családot. Az első hírt egyenesen anyjával közölte a császár. „Sietve értesítelek, — írta — hogy a hollandiai király a teplitzi fürdőben van. Mivel olyan sokat búsultál eltűnésén, megnyugtatósd végezt egy pillanatot sem akarok elveszteni, hogy ezt az újságot veled közöljem.“ Ugyanezt a tiszteletet tanúsítja utóbb is, midőn Elba szigetéről, száműzetése helyéről, így ír Bertraad tábornoknak: „Ha anyám jön, olyan erős kocsit küldjön, hogy vissza is mehessen rajta, mert itt elég hideg van s visszafelé megfáz- nek valami nyitott hintóban.“

Napoleon mindig gyöngédnek mutatkozott anyja iránt. Csupán azzal a móddal nem értett egyet, a hogy háztartását berendezte. Nem tudta rábeszélni, hogy jövedelmének nagyobb részét elköltse. Nem állta meg mosolygás nélkül, mikor anyja azt mondta neki, majd örül még annak, a mit ma tesz, ha egyszer megint elvesztik a hatalmat. Lévy nem hiszi, hogy ezt az előérzetet az keltette volna föl a császár anyjában, mintha nem tartotta volna elég szilárdnak fia uralma alapját. Egyszerűen annak tulajdonította, hogy sokat kellett valaha túrnie az életben. Saját szomorú tapasztalataiból tudta, hogy ezen a világon minden rossz megtörténhetik. Tönkre ment, látta lángba borulni házat, őt gyermekével bújdosnia s Marseilleban, a hová menekült, az emberek jóságából kellett élnie, mielőtt a hatalomnak erre a polczára jutott. Anyai szíve sohasem feledte el ezeket az aggodalmakat, kivált a pénz szükségét. S ha még hozzáteszszük, hogy mindig szeretett gazdálkodni, megértjük tartózkodását, mely voltaképp csak ösztönszerű sejtelem volt annak a részéről, kit maga Napoleon is „igazi asszony“-nak nevezett. Olyan cím, melyet senki sem vitathat el tőle. M—r.

Könyvtári czímjegyzék. A bibliografiai irodalom Magyarországon épen nem mondható gazdagnak; magának e szaknak leginkább gyakorlati ága: a könyvtárak czímjegyzéke pedig ritka termék minálunk. Az országban alig van két-három nagy könyvtár, melynek a bibliografiai szabályok szerint készült szakezím-tára volna. Annál nagyobb szolgálatot teljesített tehát a kolozsvári egyetemi könyvtár igazgatósága, midőn az erdélyi részek legjelentékenyebb tudományos szakkönyvtárának egyik részét szakezím-tár által valósággal közkinccsé tette. *A kolozs-*

vári m. kir. Ferencz József-tudomány egyetem könyvtárának szakcímjegyzéke. II. kötet. Jogi szakkörbe tartozó művek XVI—XXV. szak (4408 mű = 9138 kötet) Kolozsvár 1892. Ez a címe a 282 lapra terjedő kötetnek. A szakcímjegyzék azért kezdődik a II-ik kötettel, mert a könyvtári szakok beosztásánál a kolozsvári egyetemi könyvtár fölötté részletes rendszere a XVI-ik szaknál kezdi meg a jogi műveket. Az igazgatóság pedig első sorban a jogi szakkal akart végezni, lévén az egyetem jogi kara a legnépesebb, másfelől pedig a jogi szakok is igen gazdagok művekben. A címjegyzéket *Ferenczi Zoltán* drnak, az egyetemi könyvtár érdemes igazgatójának előszava nyitja meg, melyben mindenek előtt a szakcím-tár előkészítésének történetét adja elő, röviden, adatokkal. Igen érdekes az, hogy a szakcím-tár megkészítéséhez már 1882-ben hozzáfogtak, kilencz esztendőn át folyton készült a szakkatalogus, de nem készült el, míg az új igazgató kinevezése, illetőleg megválasztása után *fél esztendőre* az egész jogi szakcím-tár, ez a tekintélyes kötet elkészült. Az előszó közli a könyvtár egész szakbeosztását, mely 48 főszakból áll, ezekhez számítva az alszakokat, összesen 66 szakba vannak sorozva a könyvek. A szakbeosztás, összehasonlítva bármely könyvtáréval, derekasan megállja a maga helyét, sőt részletesség dolgában nem egy elsőrendű nagy könyvtárénál kimerítőbb. A jogi szakcímjegyzék, vagyis a szóban levő mű, a következő tizenegy szakra van osztva:

XVI. szak (az egész szakbeosztás száma) Jog és államtudományi encyclopaediák. Hodegetika, lexiconok, folyóiratok, törvénykezési irományok, döntvénytárak, törvénykönyvek. XVII. Általános jogtörténelem. XVIII. Bölceleti jog. Tétéles nemzetközi jog. Diplomácia, XIX. Római jog. XX. Egyházjog, hűbérjog. XXIa. Magánjog, váltó, kereskedelmi, ipari, bányá, vám, rév, tengeri jog és törvénykezés. XXIb. Polgári törvénykezés, csőd, telekkönyvi stb. eljárás. XXII. Büntetőjog és törvénykezés, börtönügy. XXIII. Politika. Alkotmánytan, közjog, közigazgatástan, társadalomtan, publicisztika, röpiratok. XXIV. Nemzetgazdaságtan. Pénzügyi jog és pénzügytan. XXV. Statisztika. Államszámviteltan, politikai számtan.

A fölvelt könyvek mindenikének teljes címe, összes kötetneik lapszámaival és könyvtári számokkal együtt van kitüntetve a címjegyzékben, melynek használatát egy teljes *név és tárgymutató* teszi alkalmasabbá. Az igazgató előszavában kimerítő statisztikája van továbbá e kötetben közölt műveknek, szakuk és nyelvük szerint. A 4408 műből 3564 idegen nyelvű, 844 magyar nyelvű mű 1994 kötetben. Az egyes szakok közül leggazdagabb a XVI. és XXIII. szak. Az előszó igen becses adatokat közöl a könyvtár forgalmáról és állapotáról, 29,600 kötetre tevén az egyetemi könyvtár állományát. Az egyetemi könyvtár és a *múzeum* könyvtára egymást egészítik ki s így — mondja az előszó — a jelenleg közölt szakcím-tári kötetben első tekintetre is mutatkozó

hiányokat a könyvállományban, az erdélyi múzeum gazdag gyűjteménye részben legalább kiegészíti, mely a legújabb, de aligha pontos kimutatás szerint vagy 60,000 kötetből, s így a két könyvtár körülbelül 90,000 kötetből áll.

Melegen figyelmébe ajánljuk a jogi tudományokkal foglalkozóknak és e tudományok iránt érdeklődőknek ezt a szakczimtárt, mely repertoriumszerűsége folytán igen szükséges kalauzul is szolgálhat. A szakczimtár ára 1 frt, kapható bármely kolozsvári könyvkereskedés, vagy az egyetemi könyvtár igazgatósága útján. (W.)

Különfélék.

A német egyetemek népessége az 1892-ik nyári félévben.

Berlinben volt 4,356 hallgató, még pedig theológián 557; jogtudományon 1150, orvostanon 1,185, bölcséleten 1,464. Köztük philol. és historikus 684, math. és természettud. hallgató 452, gyógyszerész és fogtechnikus 273. Nemzetiség szerint porosz 3788, bajor 76, württembergi 76, szászországi 58, ausztria-magyarországi 89, svájci 44, orosz 145, angol 24, hollandus 16, olasz 15, francia 6, szerb 6, spanyol 4, bolgár 3; amerikai 138, ázsiai 19, afrikai 2.

A r. és rkiv. tanárok száma: a theologiai karban 14; jogtudományi karban 19; orvostani karban 49; philosophiai karban 53 + 47 = 100 és e mellett 155 magán tanár.

Bonn 1403 hallgatóval. Kath. theol. 208; prot. theol. 107; jogh. 352, orvostanh. 325, philos. 438. Ezek közt 1349 német, az idegen ajku hallgatókat Oroszország, Angolország, Ausztria és Amerika szolgáltatta. A poppelsdorfi erdészeti akadémia az egyetemhez van csatolva. — A tanártestület áll: 132 tagból, kik közül 94 rendes, vagy rkiv. tanár, a többi magántanár.

Boroszló 1251 hallgató, köztük csak 22 van idegen földi; a tanári testület áll 138 tagból, köztük 94 rendes és rendkiv. tanár.

Erlangen 1108 hallgató: theologus 294, joghallgató 246, orvostanhallg. 332, philosophus 143. A tanulók számának fele bajor születésű; 32 külföldi. A tanárok száma 53, köztük 49 rendes és rendkiv. tanár.

Freiburg 1281 hallgatóval: theologus (kath.) 203, jogh. 342, orvostanhallg. 443, philosophus 317, külföldi 42. A tanári testület áll 71 r. és rkiv. tanárból.

Giessen 593 hallgatóval: theol. 83, jogh. 112, orvost. 130, math. 17, class. philol. 39, modern. philol. 31, philosophiai és természettudományi 64 stb., külföldi ifjú 12. A tanári testület áll 51 r. és rkiv. tanárból és 9 magán tanárból.

Göttinga 771 hallgatóval; köztük theologus 175, joghallg. 171,

orvostanh. 200, philos. 225. A tanulók közt volt 600 porosz és 47 külföldi (orosz, amerikai, ázsiai, angol stb.)

Greifswald 821 hallgatóval: theol. 293, jogh. 64, orvostanh. 393, philosophus 67. A tanulók közt volt 21 külföldi. A tanári testület 78 tagból áll, köztük 62 r. és rkivüli tanár.

Halle 1403 hallgató: theol. 602, jogtud. 181, orvostud. 283, philosophiai 402. A tanulók közt volt 41 osztrák, 37 orosz, 13 amerikai, 3 ázsiai. A tanárok száma 133, köztük 88 rendes és rendkívüli.

Heidelberg 1292 hallgatóval: theol. 86, jogh. 384, orvostanh. 278, philos. 212, természettud. 196. Van 329 orosz tanuló is. A tanári testület áll 112 tagból, kik közt 87 r. és rkiv., a többi magán tanár vagy tanító.

Jena 645 hallgatóval: theol. 116, jogh. 120, orvostanh. 212, philos. 197. A tanulók közt van Ernest szász-altenburgi herceg is, ki jogot, bölseletet és természettudományokat hallgat. Külföldi tanuló van 60. A tanárok száma 89, köztük 74 r. és rkivüli.

Kiel 612 hallgató: theol. 78, jogh. 78, orvostanh. 335, philos. 121. A tanári testület 86 tagból áll, van közte 59 r. és rkiv.

Königsberg 692 hallgatóval: theol. 141, jogh. 162, orvostanh. 255, philosophus 135. A tanári testület 97 tagból áll, 67 r. és rkiv. tanárral.

Lipsee 3104 r. hallgató és 104 nem beiratkozott; theol. 468 jogh. 988, orvostanh. 798, philosophus 814. A tanulók közt idegen van 243. A tanári testület 189 tagból áll, még pedig 140 r. és rkiv. tanárral.

Marburg 904 hallgató: theol. 152, jogh. 216, orvostanh. 282, philosophus 307. Idegen ajku tanuló van 50, köztük 2 török, 3 afrikai, 6 amerikai, 3 ázsiai. A tanárok száma 90, még pedig 63 r. és rkivüli.

München 3538 hallgatóval. Kath. theologus 137, jogh. 1312, orvostanh. 1192, philosophus 897. Az idegen földi tanulók száma 1403. A tanári testület áll 154 tagból, köztük 88 r. és rkivüli tanár.

Rostock 396 tanulóval: theol. 44, jogh. 58, orvostanh. 138, philos. 39, természettud. hallg. 87. A tanári testület 44 tagu s köztük 8 r. és rkiv. tanár összesen 36.

Strassburg 915 hallgatóval: theol. 114, jogh. 221, orvostanh. 333, philos. 100, természettud. hallg. 147. Idegen ajku 61, köztük 17 amerikai, 4 japáni, 2 ázsiai török, 1 egyiptomi. A tanári testület 122 tagból áll, még pedig 88 r. és rkivüli tanárral.

Tübinga 1334 hallgatóval: kath. theol. 171; prot. theol. 392, jogh. 265, orvostanh. 236, philos. 50; polit. oekonomiai 174, természettud. 46. Idegen ajku tanuló 33. A tanári testület tagjainak száma 83, köztük 66 r. és rkiv. tanár.

Würzburg 1,285 hallgatóval: kath. theol. 150, jogh. 256, or-

vostanh. 680, philos. 199. Idegen ajku tanuló 61. A tanári testület 69 tagból áll, 45 r. és rkiv. tanárral. Végül a

kir. akadémia *Münsterben* 432 hallgatóval: theol. 264, philos. 157. A tanári testület 39 tagból áll, még pedig 9 theol. és 30 philos. tanárból.

Az összes hallgatók száma 27,555.

(Jl.)

Ausztria és Magyarország egyetemeinek költségvetése 1892-ben. Ausztria évi költsége az egyetemi oktatásra: *Rendes kiadások*: 4.112,982 frt. Bécsi egyetem 928,000 frt; Innsbruck 256,900 frt; Grác 316,300 frt; Prága (német és cseh egyetem) 786,300 frt; Lemberg 160,800 frt; Krakkó 317,400 frt; Czernowitz 112,900 frt. A salzburgi kathol. theol. facultas 13,900 frt; az olmtüzi 14,600; a bécsi prot theol. facultas 267,100 frt; a gráci 108,200 frt. A prágai műegyetem 250,900 frt; a lembergi 101,900 frt. A bécsi gazdasági felső iskola 123,800 frt. *Rendkívüli kiadások.* A bécsi egyetem új épületei, a histologiai intézet felszerelése, a növénytár fenntartása 56,300 frt. Az innsbrucki egyetem intézeteire és könyvtárára 30,320 frt; a gráci egyetemi építkezésekre 11,800 frt; a prágai egyetemre 33,198 frt; lembergi egyetem 14,100 frt; a krakkói egyetemen a gazdasági felső iskolára és orvostani intézetekre 22,150 frt; czernowitzi egyetem 600 frt. A gráci, brünni és prágai műegyetemekre 18,200 frt; a bécsi agromnomiai intézetre 4,800 frt.

A tanárok és tanulók száma; Bécs: 374 tanár, 4,985 tanuló; átlag egy tanuló kerül 199 $\frac{1}{2}$ frtba. Prága (német egy.) 161 tr., 1328 tanuló, a cseh egyetem 134 tr. 2167 tanulóval: egy tanuló kerül 234 frtba; Grác 135 tr. 1193 tló., fejenként egy tanuló 275 frtba. Krakkó 114 tr. 1,125 tanuló, egy tanuló 301 frtba; Lemberg 68 tr. 1170 tanuló, fejenként 148 $\frac{2}{3}$ frtba; Innsbruck 98 tr. 817 tló., fejenként 351 $\frac{1}{2}$ frtba; Czernowitz 40 tr. 268 tlóval, fejenként 423 $\frac{1}{2}$ frtba.

Összehasonlításul ideigtatjuk Magyarországon 4 egyetemének évi költségét. Budapesti egyetem 726,079 frt; Kolozsvár 274,052 frt; Zágráb 135,484. József műegyetem 202,696 frt; Budapesten van 217 tr. 3679 tanulóval; fejenként kerülnek 194 $\frac{1}{2}$ frtba; Kolozsvárt 87 tanár 575 $\frac{1}{2}$ tanulóval, fejenként 476 $\frac{2}{3}$ frtba; Zágráb 49 tr. 413 tanulóval, fejenként 327 $\frac{2}{3}$ frtba.

(f. l.)

Ethikai társaság (Gesellschaft für ethische Cultur) alakult tavaly Berlinben, melynek ezren felülmegy tagjainak száma, s fiókegyesületei vannak Freiburgban, Breslauban, Magdeburgban, M.-Frankfurtban. A társaság elnöke Förster, a berlini csillagvizsgáló intézet igazgatója, al-elnöke pedig Gizycky a philosophia tanára Berlinben, ki közelebbről le is mondott e tisztéről. Lemondásának oka az, hogy a spiritismus hive s óhajtottja volna, hogy a társaságban az is képviselve legyen; a társaság ezt el nem fogadhatván, helyére Jodl prágai tanárt választották. A társaságnak van paedagogiai, irodalmi és társadalmi szakosztálya.

Az első szakosztály a közoktatási kormánytól az iskolákban az ethikai oktatást akarja szorgalmazni. A szakosztály arra a meggyőződésre jutott, hogy az ethikai könyvek nem hasznavehetők, s pályázatot akar nyitni az ethika történelmére és egy eth. kézikönyvre. Azt hiszik, hogy az e végre szükséges segédeszközöket könnyen beszerezhetik. Az *irodalmi* szakosztály egy könyvtárt akarna kiadni, de eddigelé kevés sikerre jutott; a röpiratok kiadását is megkezdette, de azokat nem nagyon „gyűjtőknek“ találta a közönség. A társadalmi szakosztály a jogi oktatást be akarja vinni a „Fortbildungsschule“-ba, s e részben az iskola igazgatóságok jóakarólag nyilatkoztak, sőt már kilencz tanító ajánkozott is e tantárgy oktatására. A múlt hóban tartott gyűlésen dr. Kristeller felolvasást tartott „Az evésről és ivásról“, s abban konstata, hogy Németországban évenként két milliárdot költenek italra.

(f.)

Vallásügyi congressus. Chicagóban f. é. szeptember hóban a nemzetközi kiállítással kapcsolatban *egyetemes vallásügyi congressust* is fognak tartani. Ez alkalommal a gyűléseket az új művészpalota Columbus Halljában tartják, hol háromezer ember kényelmesen elfér. A congressuson képviselői lesznek nemcsak a ker. felekezeteknek, hanem a buddhizmusnak, a Confucius-tanának, a hinduizmus különböző fajainak, a parsizmusnak, az iszlamnak és a judaizmusnak. Ugyanakkor a szaküléseken tárgyalni fogják a különböző szervezetű vallásfelekezetek tanait is. Pl. szept. 12-én tárgyalják a következő tételt: „Az isteneszme, keletkezése és általános jelentősége. A theismus eredeti alakja, s annak a legrégebb szentíratokban való bizonyítékai; az isten létének erkölcsi, ethikai és bölcséleti bizonyítékai; az isteni attributumok; isten atyasága és e hit eredete és fejlődése; isten a történelemben, isten az újabb tudományok világitása mellett; a különböző tört. vallások theistikus tanáiban való eltérések; a jelenleg uralkodó nézetek istenről, s az újkori theistikus eszmék irányzatai.“ A vita tovább foly két álló hétig hasonló tárgyakról, s szept. 27-én következő debatte-al végződik a congressus: „Egy tökéletes vallás elemei, melyek az egyes hitvallások történelmi fejlődéséből erednek. A jövő vallásának jellemzése. Az emberiség összes vallásai egyesítésének mi a súlypontja?“ A szervező bizottságnak természetesen sok orientalista és theologiai professzor tagja van. (f.)

Spanyolország és a koldus néptanító. Majdnem hihetetlenül nyomorult helyzete van a spanyol néptanítónak, mint azt a *La Educacion Moderna* cz. spanyol paedag. lapban olvassuk: „Ebben a szerencsétlen országban a néptanító nagyon nyomorult, kiabálva koldulja mindennapi kenyerét, a mint mult év őszén történt Benegalbon nevű falu tanítójával, ki kezében következő feliratu táblával állott ki Malaga legnépesebb utcájára: „A Benegalboni tanító, kinek a kormány nem fizette ki fizetési hátrálékát, könyöradományért esedezik.“ És ez abban az országban történik, mely egykor büszkén mondta magát a világ urá-

nak, s a mai szabad Amerikának régebben tulajdonosa volt. De ez nem minden. *Murcia tartományban az elemi tanítók a mulatságnak új fajtát szervezték székkárosuk vására alkalmára. Elhatározták, hogy a piac közepén egy kéregető asztalt állítnak* (mesa petitoria), mert teljes huszonöt hónapja, hogy nem kaptak fizetést. Lorca-falu tanítói (szintén e vidéken) elhatározták (1892-ben), hogy a karácsony ünnepeken meglátogatják Murciát, de nem hogy a közmulatságokban részt vegyenek, hanem hogy könyöradományokat gyűjtsenek, mert huszonöt hó óta fizetés nélkül élnek.“ (fl.)

Repertorium.

I. Könyvek.

Analecta ad latinitatis Hungarorum dictionarium. Kurtz A. De latinitate chronici Dubnicensis. Bpest, 1892. 8° 31 l. — *Kolosnyai, Iraeneus.* De latinitate codicis diplomatici hungarici Andegaviensis. Vol. V. 22 l. — *Láng, Ferd.* De latinitate codicis diplomatici Arpadiaui. 24.

Aschenbrier Antal dr. A kath. egyház autonomiájáról Magyarorszáiban. Bpest, 1893. 8° 163 l.

Ballagi Mór. Magyar-német kézi szótár. Bpest, 1893. 8° 648 l.

Budapest Régiségei. Szerk. Gömöri Havas Sándor. IV. Bpest, 1892. 4° 156 l. Számos rajzzal.

Engedi Mátyás dr. A Talmud. (Különleny. az *Erdélyi Múzeumból.*) Kolozsvárt, 1893. n. 8° 58 l.

Éble Gábor. Károlyi Ferencz gróf és kora. I. köt. Bpest, 1893. n. 8° XVI, 607 l. Képekkel.

Fehér Holló. Polgári házasság és zsidó kérdés. Bpest, 1893. n. 8° 28. l.

Filozófiai írók tára. A magyar tud. akadémia támogatásával szerk. *Alexander Bernát* és *Bánóczy József.* X. köt. *Platon* válogatott művei. I. köt. Görögből ford. s bevezetéssel ellátta Péterfi Jenő. Bpest, 1893. 8° 198 l.

Goldzieher Ignác. A pogány arabok költészetének hagyománya. Bpest, 1893. n. 8° 69 l. (Értekezések a nyelv és szép tudományok köréből. Kiadja a M. T. Akad. XVI. k. II. sz.)

Herodotos görög könyvei. Ford. bevezetéssel és jegyz. ellátta *Geréb József.* II. köt. IV—VI. könyv. Bpest, 1893. 8° 216 l.

— — U. a. görögül és magyarul. U. o. 376 l.

Horváth Ödön. Jogi oktatásügyünk néhány kérdéséről. Eperjes, 1893. 8° 129 l.

Höhnel Lajos. A Rudolf és Stefánia tavakhoz. Teleki Samuel gr. útja Kelet-Afrika egyenlítői vidékein 1887—1888-ban. Jogositott magyas kiadás. I—II. köt. Bpest, 1893. 8° 520, 546 l.

Kálmány Lajos. A csillagok nyelvahagyományainkban. Néprajzi tanulmány. Szeged, 1893. 8° 26 l.

Klamarik János. A magyarországi középiskolák újabb szervezete történeti megvilágosítással. (A mű első fele.) Bpest, 1893. 8° 640 l.

Lykurgus beszéde Leokrates ellen. Ford., bevezetéssel ellátta Fináczy Ernő. Bpest. 1893. 8° 84 l.

— — U. a. görögül és magyarul. U. o. 120 l.

Magyar nyelvtörténeti szótár. Szerk. Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond. III. kötet. (Sz—Zs. szómutató.) Bpest, 1893. n. 8° 1315 és 290 l.

Magyarország tiszti cím és névtára 1893. XII. évf. Budapest, 1893. 4° XXIII, 886 l.

Papp Károly. Az élet és halál a természeti és lelki világban. Drumond után. Budapest, 1893. 8° 43 l.

Pax. A polgári házasságról. Röpirat. Bpest, 1893. 8° 14 l.

Pázmány Kalauzának I—II. könyve. Bevezetéssel, magyarázatokkal, szó-tárral. Szerk. *Bellaugh* Aladár. (Jeles iskolai írók tára XLII. köt.) Budapest, 1893. 8° 172 l.

Schultz Imre. Tanítói könyvtár. I. R. tanterv. 1, 2 és 3 tanítóval bíró magyar és németnyelvű kath. iskolák számára. Bpest, 1893. 8° 73 l., 2 tábl.

Spicer Mór. Magyar-horvát és horvát-magyar szótár. Bpest, 1893. 8° I. Magyar-horvát 397 l.

Sziunyei József. Magyar Írók élete és munkái. II. köt. 9. (befejező) füzet. 1281—1474. hasáb.

2. *Folyóiratok.*

Akademiai Értesítő. 3. füzet. Berczik Árpád: Csiky Gergely. Rákosi Jenő: Modern aesthetika. A művészi restauratio, tekintettel a pécsi székesegyházra. *Folyóiratok szemléje.* A M. Tud. akadémia jegyzőkönyvei.

Archaeologiai Értesítő. XIII. kötet. 1. szám. Herman Ottó: A miskolczi palaeolith lelet. Bella Lajos: Két purgstalli edény. Nagy Géza: Az alsó-szentiványi sírdombok Fejérmegyében. Dr. Fröhlich Róbert: A pilis-maróthi római tábor. Récesey Viktor: Az sztergomi Szent Lőrincz templom maradványairól. Myskovszky Viktor: Új adatok a bártfai templom építésének és fölszerelésének történetéhez. Ifj. Kemény Lajos: A kassai Sz. Erzsébet egyház történetéhez. Mihalik József: Sodronyos zománczu kehely a kassai ev. ref. eklézsia tulajdonában. A sárosmegyei Hradek nevű földvárőről. Darnay Kálmán: Ujabb leletek Csab-Rendek vidékéről. Dr. Könyöki Alajos: A szamos-udvarhelyi őstelepről. Szele Zsigmond: Római épületmaradvány Baracson. Irodalom. Múzeumok és társulatok. Különlélek.

Budapesti Szemle. Márczius. Berczik Árpád: Csiky Gergely, Riedl Frigyes: Az egységes középiskola. Vadnai Károly: Gázi (Bernáth Gáspár). Brassai Sámuel: Audiatur et altera pars. *Értesítő.*

Egyetemes Philologiai Közöny. Márczius. Hegedüs István: Thukydides műve keletkezésének idejéről. (Vege.) Erdélyi Pál: Adalékok a régi magyar irodalom történetéhez. (Vege.) Incze Béni: Nom. cum. inf. és accus cum inf. Thukydidesnél. (Folyt.) Reményi Ede: Ó-skót ballada töredékek. Hazai irodalom. Philologiai programm értekezések. Vegyesek. Könyvészet.

Irodalomtörténeti Közlemények. II. évf. 4. füzet. Széchy Károly: A pannoniai ének. Révész Kálmán: Ipolyi Magyar Mythológiájáról. U. a. Kocsi Csergő

Bálint életéhez. Kritikai rovat. Adattár: Ballagi Aladár: „Attila a kutyafajzat“ (befejez. közl.) Koncz József: Pápai Páriz F. naplója. H. Karlovsky Endre. Egy becses Kossuth ereklye. Eszterházy Pál nádor verseiről (szerk.) Szinyei Gerzson közl.: Kázinycy az iskolaügyről. (Két levél.) Kaza Győző közl.: Pázmándi Dénesnek Somogyi Gedeonhoz intézett levele.

Keresztény Magvető. 1893. Január—Február. Pukánszky Béla: Ezékiel. Kuun Géza gr.: Adalékok a keleti nyelvek irodalmak és utazások történetéhez. Hajós János: A kolozsvári unitárius collegiumbeli olvasótársaság irodalmi mozgalmak 1839-ben s Kriza János a censura ítélőszéke előtt. Jakab Elek: Egyháztört. adatok: Gerendi János és Franken Keresztély. Charrnaud Rezső: Renan Ernő. Kanyaró Ferencz: Unitárius történetírás és Kálvinorthodoxia. Irod. Értesítő. Különfélék.

Közgazdasági és közigazgatási Szemle. 1—2 f. u. z. Acsády Ignác: A magyar mezőgazdaság története. Láng Lajos: A benső gyarapodás szerepe népességünk szaporodásában az utolsó évtized alatt. Ballagi Géza: Zemlén vármegye közgazdasági és közművelődési állapotáról. Irodalmi Szemle

Magyar Nyelvtör. Márczius. Szómagyarázatok (Szarvas Gábor: Pöce.) Schneider M. Vazul: A szenvedő igealakokkal való mondatszerkesztésről. Szinyei József: A magyar nyelvbe átvett oáh szavak. Melich János: A Besztercei szójegyzék. Steuer János: A székely diftongok. Helyreigazitások. Magyarázatok. (Kolumbán Samu: Fon és családja. Munkácsi Bernát: Galiba. Szápa keszeg. Albert János: Alattomban. Pimpó. Perényi A.: Kurta kocsmá. Márton József: Valaska. Kardos Albert: mármoros. Zolnai Gyula Velez. „Lesz“ mint időképző, Kulcsár Endre: „Lesz“ mint időképző.) Kérdések és feleletek. (Szarvas Gábor: 1. Zajt csapni? 2. infallibilis: csalhatatlan? 3. Karácsony és áldozó csütörtök? 4. Én is tudok ezt? 5. Sür-forr? 6. Péterkeztyük?) Népnyelvhagyományok. (Demjén Károly: Betlehemjárás. Márton József: Tájszók.)

Nyelvtudományi Közlemények. XXII. köt. Befejező f. u. z. Budenz J. ugor alaktana. Halász Ignác: Lulelappmarki nyelvjárások. Munkácsi Bernát: A közép és alsó-lozvai vogul nyelvjárások alaktana. Setälä Emil: Daltörédék a finn nyelv vepsz dialektusából. Steuer János: A mordvin határozók használata. Budenz József: Szamojed közlemények. Kúnos Ignác: Kisázsiai népnyelvi szövegek, fordítással, jegyzetekkel. Simonyi Zsigmond: A besztercei szójegyzék legfontosabb szavai. Budenz: A magyar szókincs eredetéhez. Ismertetések, bírálatok.

Petőfi Múzeum. Márczius. Ferenczi Zoltán: A helység kalapácsa. (Első közl.) Ujabb cikkek Petőfiről II—III. Petőfi levele Degréhez. Petőfi fordításai. (Első közl.) Petőfi és Hiador. A kortársak bírálati Petőfi műveiről. P. a márcziusi napokban. Vonatkozás Petőfire. Vegyesek. Melléklet. Nemzeti dal (facsimile.)

Századok. Márczius. Pulszky Ferencz másodelnök megnyitó beszéde. B. Radvánszky B.: Gróf Thurzó Szaniszló lakomái 1603-ban. Dr. Wertner Mór: A Csukárdiak. Dr. Csánki Dezső: Ajnárdfiak és Matucsinaiak. Király Pál: A rómaiak aranybányászata Dáciaiban I. közl. Történeti irodalom. Tárca: Paine Hippolyte nekrológja. Hivatalos rovat.

Összeállította: GYALUI FARKAS.